

KARL CHRIST
KRIZE A ZÁNÍK
ŘÍMSKÉ
REPUBLIKY

KARL CHRIST

KRIZE
A ZÁNÍK
ŘÍMSKÉ
REPUBLIKY

VYŠEHRA D

IN MEMORIAM
SUSANNE CHRISTOVÉ
(1959–1974)

© Original edition:
Krise und Untergang der römischen Republik
1979 by WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft),
Darmstadt
Translation © Jan Hlavička, 2010

ISBN 978-80-7429-029-9

OBSAH

Předmluva	13
-----------------	----

ÚVOD: PROBLEMATIKA ZÁNIKU ŘÍMSKÉ REPUBLIKY

Římská republika v novověkém obrazu dějin	15
Raná a pozdní republika	16
Hodnocení pozdní republiky v moderní historiografii	20
Problematika používání pojmu revoluce	22
Metody a perspektivy novějšího bádání	23

I.

ŘÍMSKÁ EXPANZE NA ZÁPADĚ V LETECH 201 AŽ 133 PŘ. N. L.

Konec druhé punské války	26
Budování a posilování římské moci v Itálii	27
Římská expanze v Hispánii	30
Numantia	32
Struktura a vývoj sfér barkasovského a římského mocenského vlivu na Pyrenejském poloostrově	33

II.

VSTUP ŘÍMA DO HELÉNISTICKÉHO SVĚTA

Vývoj helénistických států	35
Antiochos III. Veliký a Filip V. Makedonský	38
Druhá makedonská válka	42

Politika Tita Quinctia Flaminina	44
Válka s Antiochem III.	46
Římská politika vůči Řecku a Malé Asii	47
Třetí makedonská válka	49
Rozbití makedonského království	51
Zničení Korintu	54
Řím a pergamské království	54
Aristoníkovo povstání	55
Zánik seleukovské říše	58
Povstání Makabejských	60
Římská politika vůči helénistickým mocnostem	61

III.

VNITŘNÍ VÝVOJ ŘÍMA VE 2. STOLETÍ PŘ. N. L.

Změny ekonomické struktury	64
Zemědělství	65
Řemesla	73
Publikáni	74
Otroctví	77
Vývoj římské vládnoucí vrstvy	82
Marcus Porcius Cato a Publius Cornelius Scipio Aemilianus	85
Struktura římské federace	93
Nábožensko-historický vývoj	99
„Pohoršení při bakchanáliích“ roku 186 př. n. l. jako symptom krize	100
Počátky římské literatury a umění	101

IV.

REFORMNÍ POKUSY BRATŘÍ GRACCHŮ

Krize římského zemědělství	105
Kruh reformátorů	107
Tiberius Gracchus	107
Sesazení tribuna Octavia	112
Krach prvního pokusu o reformu a jeho následky	117
Reformy Gaia Graccha	118
Konkurenční demagogie Marka Livia Drusa	123

Konec Gaia Graccha	124
Ke struktuře římské politiky	126
Historický význam bratří Gracchů	128

V.

ŘÍMSKÁ POLITIKA VE VĚKU MARIA A SULLY

Zahraniční politika	129
Mariův vzestup	130
Tažení Kimbrů	132
Mariova reforma armády	135
Krize roku 100 př. n. l.	140
Léta reakce	143
Otázka spojenců	145
Vztahy mezi senátem a jezdci	145
Reformní politika Marka Livia Drusa	146
Spojenecká válka	150
Reforma římské federace	152
Reformní pokus Publia Sulpicia Rufa	155
Sullův první pochod na Řím	156
Cinnovo vládnutí	158
Válka s Mithradatem VI.	160
Občanská válka	172
Sullova restaurace	177

VI.

ZHROUCENÍ SULLOVA SYSTÉMU A POMPEIŮV VZESTUP

Římská vnitřní politika po Sullovi	186
Sertoriovo povstání	188
Problém s piráty	192
Spartakovo povstání	194
Pompeiova mimořádná imperia	200
Catilinovo spiknutí	208
Třetí válka s Mithradatem	213
Pompeiova reforma Blízkého východu	217
Židovská otázka	218
Pompeiův návrat a ustavení prvního triumvirátu	224

VII.
CAESAR

Caesarův první konsulát	229
Římská vnitřní politika ve stínu triumvirů	236
Crassova parthská válka	245
Římská expanze v Gallii	249
Občanská válka	275
Cato a Caesar	290
Caesarova diktatura	292
Opozice proti Caesarovi	299
Březnové idy	300
Pohled na Caesara	305

VIII.
KE KULTURNÍM
A DUCHOVNÍM DĚJINÁM
1. STOLETÍ PŘ. N. L.

Obecné vývojové tendence	311
Náboženské přesvědčení různých společenských vrstev	313
Římané a filozofie	315
Cicero jako zprostředkovatel řecké filozofie	315
Dramatická tvorba	315
Satira	316
Catullus	316
Lucretius	317
Římské dějepisectví	318
Polybios a Poseidónios	319
Sallustius	319
Řečnictví	320
Cicero	320
Právní věda	321
Římský přístup k vědě. Marcus Terentius Varro	322
Rozvoj římského výtvarného umění	322

IX.
OCTAVIANŮV VZESTUP
A ZALOŽENÍ PRINCIPÁTU

Antoniova politika kompromisů po Caesarově zavraždění	326
Octavianův vstup do politiky	328
Význam ideologie a úloha armády ve střetech po Caesarově smrti	330
Ciceronův návrat do politiky	331
Mutinská válka	332
„Druhý triumvirát“	333
Ciceronova smrt	334
Bitvy u Filipp	336
Antoniova východní politika	337
Kleopatra	338
Perusijská válka	339
Brundisijská smlouva	341
Vergiliova čtvrtá ekloga	341
Smlouva z Misena	342
Dohoda v Tarentu	344
Antoniova parthská válka	345
Octavianův boj se Sextem Pompeiem	346
Ilyrská tažení a Octavianova „italská“ politika	348
Skoncování s Antoniem	350
Principát	356
Časová tabulka	359
Odkazy na bibliografii	365
Dodatek (2000)	400
Seznam plánek	407
Rejstřík	408

PŘEDMLUVA

Od dob Jacoba Burckhardta podstatně vzrostl celkový zájem o přechodové historické epochy a krizová období. Rozsah a kvalita získaných historických pramenů, intenzita a hustota novějšího bádání, ale i impulsy současnosti, to vše rovnou měrou přispělo k tomu, že krize a pád římské republiky se ocitají ve středu pozornosti živých vědeckých diskusí a vybízejí ke stále novým analýzám. Vidíme zde nejen matoucí roztržitost individuálního bádání, nýbrž i tendenci k opomíjení samotné vyprávěcí historie, koherentního průběhu historického procesu ve všech oblastech, a přímou snahu o abstrakci, například teorie takzvané římské revoluce.

Možná smím historiky, kteří kladou takový důraz na abstrakci, upozornit na rozdíl mezi situací jejich – a jejich čtenářů – a situací 19. století. Vyprávěcí historii tehdy „překonali“ učenci, již ji ovládali na úrovni poznání své doby. Dnes můžeme naopak velice často pozorovat, že teoremy se pouze naplňují „empirií“ anebo že události a souvislosti se blíže studují teprve tehdy, když předčasně fixovaná, bez ověřování přijatá a nekriticky předávaná abstrakce skončila ve slepé uličce. Přitom bychom se právě ze staršího sovětského bádání měli poučit, kam lze dospět, když se zanedbávají fakta a ignorují historické prameny.

V této práci vědomě volíme jinou cestu. Základ knihy tvoří nové komplexní zpracování historického procesu let 200 až 30 př. n. l. s analýzami společenského, ekonomického a duchovního vývoje. Teprve všechny tyto prvky umožňují postihnout provázanosti, průběh a výsledky epochy jako celek a komplexně je hodnotit. Z toho se zrodily abstrakce a reflexe, bezpochyby podmíněné i stavem bádání a problematikou své doby. Autor se navíc aspoň v jednotlivých uzlových bodech celkového vývoje snažil brát v úvahu dějiny vědy, tedy zmínit se i o charakteristických pohledech starší historiografie, jež by neměly upadnout v zapomnění.

Vedle zvolené metody, propojující líčení událostí, analýzu, reflexi a dějiny vědy, je třeba objasnit i záběr a proporce díla. Samozřejmě se soustředíme na události ve městě Římě a v Itálii. S ohledem na vzestup římské republiky k velmoci antického Středomoří, k němuž v tomto období došlo, museli jsme však zahrnout i události mimo Itálii. Nešlo například opomenout zánik helénistických států, budování moci pontského krále Mithradata VI., tažení Kimbrů a pozdně židovské dějiny. Na druhou stranu jsme se v podání římských dějin nevyhnuli jistým disproporcím. Dochované prameny nám o celých desetiletích podávají prostě jen málo spolehlivých zpráv, zatímco pro jiná léta téže epochy je nabízejí v obzvláště vysoké hustotě. Vzhledem k tomu, že se autor neustále snažil dát slovo dochovaným pramenům, je tato skutečnost samozřejmě o to patrnější.

A závěrem upozorňujeme na to, že kniha není určena odborníkům. *Viri eruditissimi* v ní nenajdou nic, co by již nevěděli. Práce záměrně nenabízí žádné nekonformní pohledy ani „hru se skleněnými perlami“ nějakého vlastního, originálního pojetí. Hlavním cílem díla je spíše zprostředkovat běžným zájemcům o dějiny, v neposlední řadě studujícím, nezbytné informace a rozšířit jim vědomosti o jedné z nejvýznamnějších epoch římských dějin.

Při práci na této knize se autor opíral o četné podněty nejen starších a novějších badatelů, ale i svých marburských kolegů, spolupracovníků a posluchačů. Jim všem vyslovuje dík a je nejkrásnějším zadostiučiněním vysokoškolského pedagoga, že musí konkurovat pracím svých žáků. A jak nasvědčují předchozí vydání této knihy (1979, 1984, 1993), zřejmě v této konkurenci obstál. Text byl před každým novým vydáním znovu přehlédnut, bibliografické údaje zaktualizovány a rozšířeny. To platí i pro toto vydání: při zachování celkové koncepce jsme kladli zvláštní důraz na zprostředkování nejdůležitějších výsledků bádání posledního desetiletí. *Dodatek (2000)* členíme stejně jako *Odkazy na bibliografii*. Samozřejmě jsme se museli omezit na rozsáhlejší díla a zásadní monografie; stati jsme mohli zahrnout jen v mimořádných případech. Lze je však dohledat pomocí zmíněné novější literatury.

Autor děkuje paní A. Schneiderové, osvědčené bývalé sekretářce katedry starověkých dějin Filipovy univerzity v Marburgu, za cennou pomoc při přípravě rukopisu do sazby, Helmutu Neuhausovi za návrh a zhotovení plánek, B. Wichterovi za kritické přehlédnutí textové části, V. Losemannovi za všemožnou podporu a v neposlední řadě nakladatelství Wissenschaftliche Buchgesellschaft, které se ujalo prvního vydání tohoto díla a nyní umožnilo jeho aktualizaci.

ÚVOD

PROBLEMATIKA ZÁNIKU ŘÍMSKÉ REPUBLIKY

Římská republika v novověkém obrazu dějin

Jestliže epochu od konce druhé punské války až po založení augustovského principátu v této knize chápeme, zobrazujeme a pojednáváme jako krizi a zánik římské republiky, vyžaduje si to bližší zdůvodnění. Římská republika jako taková si v novověkém obrazu dějin podržovala značně významné místo. Stále znovu se na ni pohlíží jako na historický útvar, v němž byla jedinečným způsobem organizována politická vůle všech svobodných občanů. Neboť když bylo svrženo království a když boje mezi stavy omezily mocenskou převahu aristokracie, upevnilo se v této republice zřízení, jež na dlouhý čas v nejvyšší míře umožňovalo, aby se všichni svobodní občané ztotožnili se svým státem. Občanské ctnosti, občanská práva a občanský duch se zde uskutečňovaly tak příkladně, že silně inspirovaly emancipační snahy novověku.

Zároveň toto skromné středoitalské město vytvořilo v organizaci své federace nový politický model vlády, jenž mu umožnil, aby si nakonec celou Itálii nejen podrobilo, ale pevně ji integrovalo do sféry svého mocenského vlivu. Punske války podrobily stabilitu nového politického zřízení zkoušce, současně však zahájily onen zdánlivě nezadržitelný proces, jímž Řím spojil veškerý středomořský prostor v nový historický útvar *Imperium Romanum*, který se pak za principátu udržel po staletí.

V tomto tradičním obrazu dějin očividně dominuje představa jednoty dějin římské republiky, proti níž se potom většinou staví představa jednoty římského císařství neboli principátu jako jednoty navazující, nové. Tato jednota republikánských dějin se často ještě člení. Tak například z primárně ústavněprávního hlediska se rozlišuje mezi „patricijským státem“ (asi 500 až 287 př. n. l.), „klasickou republikou“ (287–133 př. n. l.) a „obdobím římské revoluce“ (133–31 př. n. l.). Jistě lze pro takové další rozčlenění uvést jako

argument řadu důvodů. Výhoda této konvenční periodizace spočívá například v tom, že velice silně zdůrazňuje jako césuru začátek gracchovských reform, má však zcela zřejmou nevýhodu, že musí členit dlouhodobější vývoj, který je podstatný pro pochopení nejen společenských a ekonomických, ale i politických změn.

Odhlédneme-li od krajně problematického a odvážného pokusu chápat závěrečnou fázi římské republiky jako „římskou revoluci“, vládne dodnes i mezi marxistickými a takzvanými buržoazními historiky shoda aspoň v tom, že období 2. a 1. století př. n. l. s sebou přináší místy sotva postřehnutelnou a pouze postupnou, místy však přímo nárazovou a radikální přeměnu politických, ekonomických a společenských struktur římské republiky. Tento vývoj by pak měl plasticky vyniknout, srovnáme-li – přirozeně dosti zjednodušeně – podstatné projevy rané a pozdní republiky, přičemž ranou republikou míníme situaci do 3. století a pozdní republikou pak situaci ve 2. a 1. století před naším letopočtem.

Raná a pozdní republika

Vycházíme-li z ekonomické struktury, potom v rané republice převládá dalekosáhlé zemědělské samozásobování, subsistenční hospodářství. Podíl otroků na výrobě je nepatrný, charakteristické je spíše takzvané patriarchální otroctví, tedy integrace jednotlivých otroků do domácnosti. Rozsah obchodu byl zpravidla omezený, počátky peněžního hospodářství se objevují až od konce 4. století př. n. l. a zprvu jen ve značně zárodečných formách. K jeho intenzifikaci a plnému rozvoji dochází teprve v průběhu 3. století př. n. l. a právě krize punských válek se velice příznačně projevují v opakovaných reformách římské měnové soustavy.

Pozdní republika vykazuje v těchto oblastech naopak zcela jiné struktury. Jistě, i nyní ještě v mnoha krajích Itálie přetrvává zemědělská malovýroba, a to ve větším rozsahu, než analytici mnohdy berou na vědomí, ale systematická restaurace starého ekonomického řádu se už nemohla po zpusťování italského venkova za druhé punské války a za změněných podmínek 2. století př. n. l. zdařit. Jednak se značně rozmohlo pastvinářství, jednak se stále více šířilo hospodaření na středních statcích (villách). Zde se díky specializaci a racionalizaci práce jednalo o vyšší, tržně orientovaný způsob hospodaření, do nějž se zvláště silně zapojila stará vládnoucí vrstva, neboť vládla jak nutným kapitálem, tak potřebnou pracovní silou.

Teprve nyní, když se na velkých pastvinách v jednotlivých oblastech Sicílie, Dolní Itálie a Etrurie zaměstnávaly desítky otroků a když jich i na statcích

pracovalo dvacet až třicet, můžeme hovořit o „otrokářském hospodářství“. Jejich počet ve výrobním procesu se stále zvyšoval tisíci válečných zajatců a systematicky organizovaným trhem s otroky, přičemž pracovní podmínky v zemědělství, řemeslech a v domácnostech se samozřejmě značně lišily.

V ekonomice se za pozdní republiky objevují dva další, nové faktory: jednak se italská ekonomika stále více propojovala s ekonomikou celého středomořského hospodářského prostoru, jednak se brzy začaly projevovat zákonitosti plně rozvinutého peněžního hospodářství s možnostmi koncentrace kapitálu a úrokové lichvy. Vytvářely se nové, ekonomicky aktivní skupiny a války a správa provincií navíc umožňovaly příslušníkům římské vládnoucí vrstvy opatřit si značné finanční prostředky, bez nichž v tehdejším Římě už zpravidla nebyla možná politická kariéra.

Značný kontrast mezi ranou a pozdní republikou lze pozorovat rovněž v budování vnější moci, v zahraniční politice a organizaci římského impéria. Až do druhé punské války se Itálie a její bezprostřední předpolí kryly se sférou římského mocenského vlivu. Tento relativně uzavřený prostor se dal organizovat a ovládat v rámci odstupňovaných právních forem římsko-italské federace. Římské a latinské kolonie neustále reprodukovaly společenskou a hospodářskou základnu privilegovaných *cives Romani* a jejich latinských spojenců, jejich síť zároveň zabezpečovala panství římské republiky vojensky a politicky.

Ve 2. a 1. století musel Řím za svou narůstající angažovanost platit. Intervence v Hispánii, Řecku, severní Africe a Malé Asii dovedly veškeré pokusy o ovládnutí těchto území pouhými nepřímými prostředky hegemonie ad absurdum. Řím nakonec musel tato velká území převzít do bezprostřední provinciální správy. Tento administrativní a politický úkol již nešlo řešit nástroji stále ještě aristokraticky vedeného městského státu. Rychlé střídání místodržitelů zabraňovalo jak kontinuálnímu plánování, tak konsolidaci a efektivnosti správy, která v provinciích po dlouhou dobu zcela nepokrytě spatřovala pouze *praedia*, statky, jež římskému lidu – rozuměj jeho vládnoucí vrstvě – sloužily k vykořisťování. Formy italské federace se na tato velká území už vůbec nedaly přenést, a protože se římstí spojenci dosud značnou měrou podíleli na vojenských operacích, nikoli však už na jejich ziscích, římské vládnoucí struktury vyvstal v otázce spojenců nový problém.

Z mocenskopolitického hlediska na první pohled možná tak impozantní rozšíření římské moci ve 2. a 1. století př. n. l. nesmí ostatně zastírat, jaké zátěže, následky a důsledky z toho vyplývaly pro starou státotvornou vrstvu svobodných plnoprávných římských občanů, tedy drobných rolníků a řemeslníků. Italské rolnictvo neparalyzovala velká, masivní tažení na helénistickém

Východě nebo v severní Africe, nýbrž vojenská přítomnost v Hispánii, jež trvala léta, ba desetiletí. Vždyť už delší nepřítomnost, nemoc nebo těžké zranění drobného rolníka nebo řemeslníka se často rovnaly jeho existenčnímu krachu. Zároveň i zde se vládnoucí vrstva korumpovala. Po zkušenostech naší doby by nám mělo být zřejmé, že velmoc může ztroskotat i na okrajových problémech koloniálního bojiště – vojenskou převahu lze totiž uplatnit jen podmíněně, bezohledné vedení války má hluboké morální a psychologické dopady na mateřskou zemi a nakonec zpochybňuje základní předpoklady sebereflexe velmoci.

Nepřetržitě a rozsáhlé vojenské operace za pozdní republiky vedly k radikálním změnám v organizaci armády a ty zase ke změně celé politické struktury. Jestliže se římské vojsko až do té doby rekrutovalo z občanské milice a mělo velitele, kteří se většinou každý rok střídali, vojenské úkoly 2. a 1. století př. n. l. si vyžadovaly pravidelnější jednotky. To znamenalo rozšíření náborové základny v římské společnosti a svěřování dlouhodobé velitelské pravomoci zkušeným vojevůdcům nebo politikům, od nichž se očekávalo, že na speciálním bojišti zapojí spojence.

Důležitější než vojensko-technické důsledky, které s sebou tato změna nesla, byly však její sociální a politické dopady. Okamžitě totiž vedly k překrývání a rozpadu klientelistických vztahů, jež až dosud zásadní měrou strukturovaly jak společnost, tak politiku římské republiky. Vzájemné vazby mezi příslušníky vládnoucí vrstvy, kteří na základě své hospodářské moci, možností politického vlivu, kompetence i sociální prestiže byli s to poskytovat v hospodářských, právních a jiných tíživých situacích účinnou podporu nebo dopomáhat slabším k jejich právům, a na nich závislémi skupinami osob byly původně nejvýznamnějším společenským a politickým rysem římského státu. Vzhledem k tomu, že se tyto vazby přenesly i na mimoitalská území republiky, rozšířil se značně vliv jednotlivých aristokratických rodů. Toto rozšíření v sobě skrývalo dosti znepokojivé možnosti vývoje a už svými rozměry hrozilo rozbít systém rovnocenných soupeřících sil ve vedoucí vrstvě.

K rozhodujícím změnám však docházelo na jiném místě a v jiných souvislostech. Nositelé velkých vojenských imperií si z délesloužících jednotek vytvářeli vojenské družiny. V praxi to znamenalo, že vztah vojáka k „jeho“ vojevůdci, který se také musel postarat o jeho zaopatření, získával navrch před tradičními vazbami ke starému patronu ve vlasti, a tím spíše před abstraktními a neosobními vazbami na senát a lid, stát a republiku. Nutně tak muselo docházet k politickému využívání – a zneužívání – vojenské klientely, už proto, že mělo existenční základ. V této vojenské klientele se tak rýsoval mocenský faktor, jenž měl rozhodnout o osudu republiky.

Kontrast mezi ranou a pozdní republikou je třeba zvláště zdůrazňovat už proto, že navenek převažuje kontinuita v ústavních normách a právních kategoriích. Dokud se neměnily funkce senátu, kompetence shromáždění lidu, názvy a úkoly úřadů, suverenita této republiky se teoreticky stále ještě zakládala na svobodných občanech. Zde vidíme, že ryze formální ústavněprávní pohled postihuje události pozdní republiky stejně špatně jako pohled ryze osobnostní.

V prvním případě je sice správné konstatování, že ke krizi vedla nedostatečnost prostředků městského státu pro úkoly *Imperia Romana*, takový pohled však působí pouze abstraktně a staticky. Nedokáže totiž hodnověrně vysvětlit, proč se ústava republiky nevyvíjela v souladu se změněnou situací, jak tomu bylo v předchozích staletích, po bojích mezi stavy nebo po ovládnutí celé Itálie.

Ale i převážně osobnostní pohled zde naráží na své meze. Je sice nepopíratelné, že v žádné fázi dějin římské republiky nehrály osobnosti tak významnou roli jako právě ve 2. a 1. století př. n. l. Muži jako Scipionové, Cato, Gracchové, Marius, Sulla, Pompeius a Caesar – abychom jmenovali ty nejvýznamnější – stále znovu určovali kurs domácí i zahraniční římské politiky. Tato jména však zároveň vyznačují meze moci osobností, neboť pro tuto epochu je příznačné, že většina vedoucích politiků skončila násilnou smrtí – Gracchové byli zabiti při nepokojích v Římě, Pompeia zavraždil jeho bývalý voják, Caesara jeho přítel a Cicero padl za oběť proskripcím mladého Octaviana, jež tolik podporoval.

Stále patrnější radikalizace politiky však postihla nejen předáky politických a vojenských uskupení, nýbrž tisíce, ba desetitisíce jejich nepřátel či pouze zámožných občanů, kteří prostě patřili k jiné straně. Ve fanatismu a brutálnosti si aristokraté a jejich oponenti nijak nezadali. Takové excesy by však nebyly dlouhodobě myslitelné, kdyby šlo jen o osobní ambice. Právě zde je naopak patrné, že polarizaci společnosti pozdní republiky nelze vysvětlovat pouze osobními motivy ani vlivem několika velkých osobností.

Máme-li načrtnutý vývoj patřičně vylíčit, musíme se vzdát starého zlomového data 133 př. n. l. a sestoupit hlouběji do minulosti. Tato tendence není ve skutečnosti nijak nová, již drahý čas ji můžeme pozorovat v řadě děl, která se snaží o adekvátní zařazení událostí i o analýzu sociální proměny pozdní republiky. Nejde nám o to, abychom za každou cenu prosadili novou periodizaci římských dějin, nýbrž abychom komplexně postihli jednotu, jež se utváří vývojem.

Hodnocení pozdní republiky v moderní historiografii

Hodnocení a podání pozdní republiky se značně rozcházejí. Abychom se k předmětu přiblížili i z této strany, je zde třeba připomenout aspoň nejdůležitější postoje. *Barthold Georg Niebuhr*, který tak zásadně stimuloval novověké studium římských dějin, upíral hlavní pozornost na vývoj rané a klasické republiky. 4. století př. n. l. a období první punské války byly pro něj takřka heroickou epochou republiky, následující vývojovou fází viděl už jen jako „konec dovršeného života“. „Po Hannibalových válkách se už projevuje pouze snaha vyvolávat krize, o století později ustane i ona.“

Navzdory tomuto značně distancovanému vztahu, jenž je charakteristický i pro jiné učence, kteří idealizovali klasickou republiku, si Niebuhr základní problém dějin pozdní republiky zcela uvědomoval: „Je jednou z nejmylnějších představ, jestliže někdo věří, že se zřízení nemění, nemění-li se vnější formy: jestliže se mění rozdělování majetku, smýšlení veřejnosti, způsob života, potom i beze změny forem musí být zřízení zcela jiné, než bývalo, a táž forma jednou demokratická, jindy zase aristokratická. Na tuto vnitřní změnu poukazuje novější historiografie jen málo, ale právě ona je jednou z těch věcí, jež je v historii třeba přednostně probádat.“

Kategorické hodnocení nebránilo Niebuhrovi v tom, aby plně neuznával, že ony epochy, jež se mu jevily „jako nacionální a politické dějiny... smutné a bezútěšné“, mají význam pro „světové dějiny“. Ona univerzálně historická koncepce, kterou později zastávali *Ranke* a *Burckhardt*, se v podstatě utvářela už u *Droysena*, jenž celé období helénismu vztahoval na vývoj křesťanství, a proto vyzvedával pozdně helénistické období jako fázi politické a kulturní přípravy šíření křesťanství. Neboť podobně jako zde i *Ranke* a *Burckhardt* hodnotili dějiny pozdní římské republiky z předem daného cíle v univerzálně historickém rámci. Jeden ze čtyř velkých „výtvorů“ římské říše představovalo podle *Ranka* „monarchické zřízení“, naopak nové upevnění městské aristokratické vlády bylo podle jeho univerzálně historických kritérií „nežádoucí“.

Stejným směrem ukazují kategorická slova *Jacoba Burckhardta*: „Bylo životním zájmem starého světa, aby hanebná senátní provinciální správa skončila; bylo mnohem důležitější, aby orbis terrarum již nevysávali straničtí intrikáni, než aby v Římě i nadále předstírali republiku.“ Kdo jako *Burckhardt* vycházel z toho, že světově historickým posláním Říma bylo zprostředkovat své grecizované vzdělání národům Západu a vytvořit velký rámec pro šíření křesťanství, vnucoval historickému vývoji úběžník, o němž sami aktéři neměli ani tušení. Před podobnou aporií stojí ovšem i každá novější univerzálně historická koncepce.

Základy moderního chápání pojednávané epochy položil *Theodor Mommsen*, když druhý díl *Římských dějin* (*Römische Geschichte*), jež vyšel roku 1855, pojal pod znamením „revoluce“. Jestliže tento svazek pojednával události od bitvy u Pydny (168 př. n. l.) až do Sullovy smrti, potom následující, završený Caesarovou apoteózou, se zabýval „založením vojenské monarchie“. Historická látka zde byla ve zcela novém stylu nabita duchovní i politickou energií a jakoby dynamizována, a především velká vnitřní krize, jež podle Mommsena zahájila římskou revoluci, se vyvozovala „z ekonomických a sociálních poměrů“. Mommsen pranýřoval klikaření urozených „nulit“ jako nešvary „ještě nevyvinuté, ale už v zárodku červotočem napadené demokracie“, uvedl do povědomí jak „konflikt práce a kapitálu“, tak „moře útrap a bídy“ římských otroků. Jestliže v Gaiu Gracchovi nenáviděl „politického žháře“ a „největšího z politických zločinců“, z jeho obrazu Julia Caesara vznikla idealistická konstrukce. Zcela přepjatým, osobním pohledem na Caesara i on zkreslil kontury a proporce pozdní republiky.

Kritika ani snahy o rehabilitaci se proti těmto svazkům napsaným s vášní a ve skvělém stylu neprosadily. Jakkoli Carl Peter kritizoval machiavelistickou politiku Římanů v období od konce druhé punské války po bratry Gracchy z humanistického hlediska podstatně ostřeji než Mommsen, jakkoli se Wilhelm Ihne angažoval pro Pompeia a Cicerona, obraz dějin následujících generací ovládl Mommsenovo fascinující dílo.

Možná byl Mommsenův vliv i proto tak veliký, že se jeho pojetí, obsažené v *Římských dějinách*, přednášelo, v dějinách, jež pak ovšem končily v neuralgickém bodě – v roce 46 př. n. l. Následující monograficky pojatá díla s ním už *a limine* nemohla soupeřit. *Geschichte Roms während des Verfalles der Republik* (Dějiny Říma za úpadku republiky, Breslau 1881) *C. J. Neumanna* jsou z pietních důvodů vydaný rukopis přednášky, který navzdory důkladnému zpracování a jednotlivým výstižným postřehům zůstal bez většího ohlasu.

Několikasvazkové dílo *Guglielma Ferrera Grandezza e decadenza di Roma* (Velikost a úpadek Říma, 5 svazků, 1902–1907), které bylo na počátku dvacátého století značně rozšířené a přeložené do několika jazyků, se sice vyznačovalo svižným, plynulým a poutavým podáním, avšak často značně subjektivní soudy mu vynesly pověst vědecky neseriózního díla, takže se už dávno vytratilo z povědomí.

S prací, jež zaimponovala vědecky i literárně, přišel v roce 1939 *Ronald Syme*. Předmětem knihy *The Roman Revolution* (Římská revoluce) je však proměna římské společnosti a římského státu pouze v období mezi prvním triumvirátem v roce 60 př. n. l. a Augustovou smrtí (14 n. l.). Augustův principát, který je v ní velice kriticky analyzován, především osobnostně histo-

rickým bádáním, onou aplikovanou prozopografií ve stylu „Namierovy školy“, byl chápán jako konsolidace revolučního procesu, v jehož průběhu Caesarovi přívrženci docílili jak přesunu politické moci, tak přerozdělení majetku.

Rovněž pro *Alfreda Heuße*, jemuž naše generace vděčí za velké, moderní ztvárnění dějin Říma, bylo období římské revoluce „nejpoutavějším úsekem celých římských dějin“ a opakovaně a podrobně je popisoval. Heuß tuto epochu obzvláště vyhraněně chápal jako hegelovský dialektický proces mezi výpady revolucionářů, kteří si stěžují uvědomují svou funkci, a protivýpady konzervativců. Snažil se vypracovat jednotlivé fáze tohoto procesu a vystihl důsledný trend k militarizaci revoluce, jenž pak vedl k vojenské diktatuře. Ačkoli zdůrazňoval prioritu vnitropolitické problematiky, viděl i světově historickou dimenzi epochy.

Problematika používání pojmu revoluce

Pro Alfreda Heuße však bylo především problematické aplikovat na tuto dobu pojem revoluce 19. a 20. století. Jestliže už po vydání díla Ronalda Symea bylo sporné, zda se pro specifickou politickou a socioekonomickou realitu pozdní republiky hodí moderní pojem revoluce, vyvstala tato otázka mnohem ostřeji a s mnohem dalekosáhlejšími důsledky jinde. Neboť i marxističtí historikové jako S. L. Utčenko a J. M. Štajermanová si stále více uvědomovali problémy vyplývající z nediferencovaného používání marxistického revolučního modelu. To platilo jak pro hodnocení velkých povstání otroků, tak pro hodnocení pozdní fáze římské republiky. Vedle J. Vogta se právě sovětská badatelé co nejrozhodněji distancovali od starších pojetí, jež povstání otroků na Sicílii v letech 136–132 a 104–100, Aristoníkovo povstání v provincii Asia v letech 133–129 př. n. l., jiná, skoro současná povstání v Dolní Itálii a Řecku a nakonec i Spartakovo povstání v letech 73–71 př. n. l. paušálně interpretovala jako jakousi univerzální revoluci antických otroků a chudých svobodných občanů proti otrokářům a tím jako vědomě vedený třídní boj na široké frontě.

Třebaže výsledek Heußových teoretických úvah byl jednoznačně negativní, přesto právě on ukazuje – podobně jako na marxistické straně S. L. Utčenko –, jak obtížné je odpoutat se od navyklé a běžné terminologie. Ačkoli oba badatelé pojem revoluce v rámci své historicko-teoretické koncepce zevrubně upřesňují a objasňují překážky, jež v této souvislosti stojí jeho aplikaci v cestě, používají jej stejně jako dříve. Nehodláme se zde zabývat

podrobnostmi a rozpory teoretické debaty, která se od té doby vede, podstatné pokroky moderního bádání spočívají v jiných oblastech. Musíme totiž důrazně říci, že nejvýznamnější přínosy moderní historické vědy k epoše pozdní republiky nelze najít v novějších komplexních pracích, nýbrž ve velkých vědeckých monografiích a speciálních studiích.

Metody a perspektivy novějšího bádání

Nový význam individualit v této epoše zdůrazňoval už Hegel. Od monumentálního díla *W. Drumanna (Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung oder Pompeius, Cicero, Caesar und ihre Zeitgenossen* [Dějiny Říma za přechodu od zřízení republikánského k monarchickému aneb Pompeius, Cicero, Caesar a jejich současníci]; 6 svazků, Berlín 1834–1844; 2. vydání připraveno P. Groebem, 1899–1929), v němž se dějiny rozpustily v biografiích, ale které bylo přesto nepostradatelné jako sbírka materiálu, se z různých, vědecky podložených důvodů prosazovalo osobnostně historické bádání. Především *Matthias Gelzer* se v četných heslech do monumentální encyklopedie antiky Pauly-Wissowa *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* a ve zdařilých biografiích Caesara, Pompeia a Cicerona pokusil zpracovat vědecky zdůvodněné a pečlivě odstíněné životopisy předních politiků pozdní republiky. K tomu se přidružily další cenné biografie z pera H. H. Scullarda, A. E. Astina, J. van Ooteghema a mnoha dalších a společně dokumentovaly, že v případě tohoto literárního žánru se nejedná pouze o německý „chybný vývoj“.

Pro moderní prozopografické bádání, které se nevyhnulo ani sociologickým otázkám, je biografie jednotlivých osobností ovšem jen pouhým kaménkem do mozaiky mnohem ambicióznějších záměrů. Od průkopnické studie *Matthiase Gelzera Nobilität der römischen Republik* (Nobilita římské republiky, Lipsko 1912) a obtížné monografie *Friedricha Münzera Römische Adelsparteien und Adelsfamilien* (Římské aristokratické strany a rody, Stuttgart 1920) se pro námi pojednávanou epochu pokusili postihnout struktury, formy a normy gentilické skupinové politiky a rovněž význam kategorie *clientela* i v zahraniční politice zejména H. H. Scullard (*Roman Politics 220–150 B. C.*; Oxford 1951) a E. Badian (*Foreign Clientelae*, Oxford 1958). Významné skupiny úspěšných „nových lidí“, pak prostudoval T. P. Wiseman (*New Men in the Roman Senate 139 B. C. – A. D. 14*; London 1971).

Přestože zpočátku byla v popředí badatelského zájmu vládnoucí vrstva v užším slova smyslu, tedy senátoři, studovaly se v posledních desetiletích

podrobně i ostatní společenské skupiny. Příslušníci jezdeckého stavu jsou poprvé systematicky zpracováni ve vynikajícím standardním díle *C. Nicoleta L'ordre équestre à l'époque républicaine* (312–43 av. J. C.) (Jezdecký stav za republiky, 2 svazky, Paříž 1964), jejich hospodářské a politické aktivity jsou probrány ve významných studiích P. A. Brunta a E. Badiana. Podrobnější analýzy se dočkal rovněž plebs, propuštěnci a otroci. Především však *P. A. Brunt* vydal nové, velké dějiny obyvatelstva pozdní republiky, zpracované v tradici Julia Belocha, které konečně umožňují správně pochopit vztahy mezi obyvatelstvem, sílu vojska a mocenský potenciál této doby (*Italian Manpower 225 B. C. – A. D. 14*, Obyvatelstvo Itálie v letech 225 př. n. l. až 14 n. l., Oxford 1971).

Na klíčové postavení římské armády jsme již poukázali. Její náborovou základnu, složení a vývoj upřesnili zejména *E. Gabba* (*Esercito e Società nella tarda repubblica Romana*, Armáda a společnost za pozdní republiky, Florencie 1973) a *J. Harmand* (*L'armée et le soldat à Rome de 107 à 50 av. J. C.*, Římská armáda a vojáci v letech 107 až 50 př. n. l., Paříž 1967), krom toho existují právě pro tuto oblast četné další speciální studie.

Významnější však byly práce přesahující, jako například pokus *Christiana Meiera* zvládnout politickou realitu pozdní republiky nástroji a kategoriemi politologie, objasnit společenskou a politickou strukturu epochy z volebního chování, klientelismu a styků, z „politické gramatiky“ (*Res publica amissa*; Wiesbaden 1966). Jestliže tato monografie zapůsobila především moderností metody a přístupů, potom široce pojatá studie *E. S. Gruena* *The Last Generation of the Roman Republic* (Poslední generace římské republiky, Berkeley 1974) zaimponovala ucelenou systematikou, jíž analyzovala politické vazby, volby, soudnictví, sociální a politické konflikty v období 78 až 49 př. n. l.

Vzrůstající pozornosti se v posledních desetiletích těšily ekonomické otázky. Na poli agrárních dějin, klíči k pochopení římské ekonomiky vůbec, si až dodnes podržela kanonické postavení habilitační práce *Maxe Webera* *Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht* (Římské agrární dějiny a jejich význam pro státní a občanské právo, Stuttgart 1891). Ale právě v této oblasti se s obzvláštní energií zpracovává hospodářská struktura, rozšiřování venkovských vill, vývoj kolonátu, vztahy mezi armádou a venkovem. Italští historikové jako *A. Burdese* a *G. Tibiletti* přinesli nové a podstatné poznatky k dějinám *ager publicus*. V pozdním díle *A. J. Toynbee* *Hannibal's Legacy* (Hannibalův odkaz; 2 svazky; Londýn 1965) i v monografii *J. M. Štajermanové* *Die Blütezeit der Sklavenwirtschaft in der römischen Republik* (Vrcholná doba otrokářského hospodářství v římské republice, Wiesbaden 1967) byly konkrétní studie uvedeny do širších souvislostí.

Další významné aspekty bĀdání musíme ponechat prozatím stranou: zahraničně politické otázky i takzvaný římský imperialismus, příspěvky k provinciálním dějinám i rozsáhlou oblast římských kulturních dějin a mnoho dalších. Již samo zde načrtnuté spektrum nových počátků a výsledků bĀdání však snad ukazuje, jak živě a mnohostranně moderní výzkum toto období zpracoval.

Autor této knihy si vytkl za cíl pojednat období pozdní republiky pro širší okruh čtenářů s přihlédnutím k současnému stavu bĀdání, a to v syntéze vylíčení událostí, problémové analýzy a historické reflexe. Jde mu o to, aby dezintegraci jedné společnosti, krach republiky, epochu radikálních politických i hospodářských a kulturních změn pojal v záběru co nejširším. Ať už se jedná o expanzi jedné velmoci, o dialektický vztah mezi sociálními reformami a politickou restaurací jako mocenskou otázkou, o konflikt mezi partikulárními zájmy a zájmy celku – leitmotivem této knihy je vysledovat příčiny krize a pádu římské republiky.

I.

ŘÍMSKÁ EXPANZE
NA ZÁPADĚ V LETECH
201 AŽ 133 PŘ. N. L.*Konec druhé punské války*

Po porážce u Zamy, po poslední velké bitvě druhé punské války (202 př. n. l.), vyhasly na kartaginské straně veškeré naděje, že by se ještě podařilo zvrátit její osud. Mír, který Scipio nyní nadiktoval, neumožňoval městu o moc víc než holou existenci. Kartágo muselo Římanům předat až na deset lodí celou svou válečnou flotilu a rovněž válečné slony. Nadto se zavázalo, že napříště povede válku pouze s římským souhlasem – a právě tato podmínka se měla vzhledem k přátelství Říma s numidským králem Masinissou a vzhledem k chronickým nepokojům v kartaginském zázemí projevit jako těžké pouto i ponižující provokace. Neboť další podmínka zněla, že Kartágo musí navrátit veškerý bývalý majetek Masinissy a jeho předků, a bylo zřejmé, že se tu otvírají cesty k dalším a dalším požadavkům.

Rozumělo se samo sebou, že ztráta veškerého bývalého kartaginského koloniálního vlastnictví, k níž došlo již dávno, tím byla nyní de facto zpečetěna i právně. Možná nejhlubší a rovněž pro každého jednotlivého kartaginského občana nejcitelnější však byla nesmírná kontribuce, jež výší 10 000 talentů stříbra zatěžovala město celou polovinu století. Jestliže Kartágo muselo dát Římu ještě stovku rukojmí jako záruku zachování míru, odpovídalo to zcela normám oné doby.

Celkem vzato neznamenal tento mír z roku 201 př. n. l. pouze konec celé kartaginské velmocenské politiky, ale omezoval do budoucna i svobodu jednání města nejen v Africe, nýbrž dokonce i v jeho nejbližším okolí. Řím svého favorita Masinissu zcela vědomě postavil do relativně silné mocensko-politické opozice, aby Kartágo jako stálý rival neustále zaměstnával. Numidský král byl přitom ten typ člověka, jež nikdo nemusel k přehmatům podněcovat. Stejně tak představovala kontribuce závazek na desetiletí, protože

Řím nebyl ochoten znovu dopřát Kartágu, které považoval za věčného potenciálního protivníka, skutečně svobodnou možnost rozvoje. Nenávist vůči mocnosti, jež tak dlouho pokořovala Řím, byla až příliš zakořeněna. Už z mírových podmínek roku 201 př. n. l. logicky vyplývá, že Kartágo přežije splacení kontribuce v roce 151 př. n. l. jen o pár let.

Scipio konečně vtáhl do Říma „v triumfu ze všech nejslavnějším“, jak píše Livius, obohatil státní poklad o celých 123 000 liber stříbra a k tomu ještě své vojáky bohatě obdaroval z kořisti. Tím oficiálně skončila válka, jež v Itálii de facto vyhasla po Hannibalově odchodu v zimě 203/202 př. n. l. Venkov i město Řím potřebovaly mír naléhavěji než kdy jindy. Neboť za sedmáct válečných let byly zabity nebo zraněny desetitisíce Římanů a Italiků a rozsáhlá území zpustošena válečnými operacemi, které vysávaly venkov a zároveň měly poškodit nepřítele. Údajně bylo zničeno asi čtyři sta obcí. V jižní a střední Itálii snad neexistovala rodina, již by tato válka nějak nepostihla.

Za tuto vysokou cenu římská republika zvítězila nejen nad vojenským géniem Hannibalovým, ale i nad někdejší hlavní mocností jižního a západního Středomoří. Zvítězila však zároveň nad svými velkými italskými rivaly. Bohaté a vzkvétající kampánské město Capua, které odpadlo od Říma, přestalo existovat jako politická obec. Ti, kdo nebyli vystěhováni, směli zůstat už jen jako nájemci svého bývalého majetku. Kampánskou půdou (*ager Campanus*) získal Řím do přímého vlastnictví jeden z nejúrodnějších italských krajů. Podobně dopadlo Tarentum. Významné přístavní město se už z pustošení, rabování a zotročení většiny svého obyvatelstva po dobytí v roce 209 př. n. l. nevzpamatovalo. Také jeho pozemky byly zkonfiskovány a úlohu přístavu za ně převzalo Brundisium, latinská kolonie na břehu Jaderského moře na konci Via Appia. Obdobný osud stihl i Syrakusy. Avšak důležitější než územní a teritoriální zisk byl v případě těchto tří velkých měst fakt, že se jimi eliminovaly městské státy stejného řádu jako Řím.

Budování a posilování římské moci v Itálii

Druhá punská válka tak přímo přešla ve fázi budování a upevňování římské moci v Itálii. Tento proces přitom nejvíce zasáhl zatím jen málo dotčené okrajové oblasti v nejjižnější a nejsevernější části poloostrova. Nyní byly podstatně okleštěny Lukánie a Bruttium, kraje, jež dosud už z ryze geografických důvodů ležely jen v předpolí římské moci a které navíc až doposledka představovaly klidné zázemí pro Hannibala. Od této chvíle se výběžkem Apeninského

Plánek 1 – Římské dálkové silnice

poloostrova mezi Tyrhénským a Jónským mořem táhly mezi Buxentem a Thúriemi na severu a Hipponiem a Scolaciem na jihu souvislé pruhy římského území. Staré průchozí oblasti horských kmenů tím byly přetaty a prostoupeny římským živlem.

Podobně systematicky postupoval Řím současně na severu Itálie. Jestliže doposavad do Pádské nížiny pronikal jen opatrně, nyní měl cestu otevřenu dokořán. Boje zde ovšem i po kapitulaci Kartága pokračovaly ještě asi deset let. Keltské kmeny severně od Apenin a v centru Pádské nížiny stejně jako ligurské kmeny západně od nich a na pobřeží dnešní Ligurské riviéry sympatizovaly s Kartáginci. I nadále kladly Římu s podporou kartaginských důstojníků a odborníků odhodlaný odpor. Roku 191 př. n. l. se Řím prosadil i zde. Nespokojil se však už jen s obnovením starých předsunutých kolonií Placentie a Cremony, nýbrž v průběhu 80. let druhého století př. n. l. založil římské kolonie v Pisauru, Parmě a Mutině a latinské kolonie v Bononii, Aquileii a Luce. Už roku 187 př. n. l. byla na severním úpatí Apenin vybudována dálková silnice Via Aemilia, která co nejkratší cestou spojovala Placentii s Ariminem, kde se napojovala na starou Via Flaminia.

Zakládáním kolonií, jež současně vyvolalo silnou ekonomickou iniciativu, a napojením na centrální římskou dopravní síť zahájila republika v hornoitalském prostoru neobyčejně úspěšný proces romanizace. Během něj provincie Předalpská Gallie (*Gallia Cisalpina*) nakonec splynula se zcela jinak strukturovanými kraji jižně od Apenin tak dokonale, že si dnešní návštěvník těchto končin musí stále znovu připomínat původně zvláštní postavení keltské Horní Itálie. Natolik se smyly dřívější rozdíly.

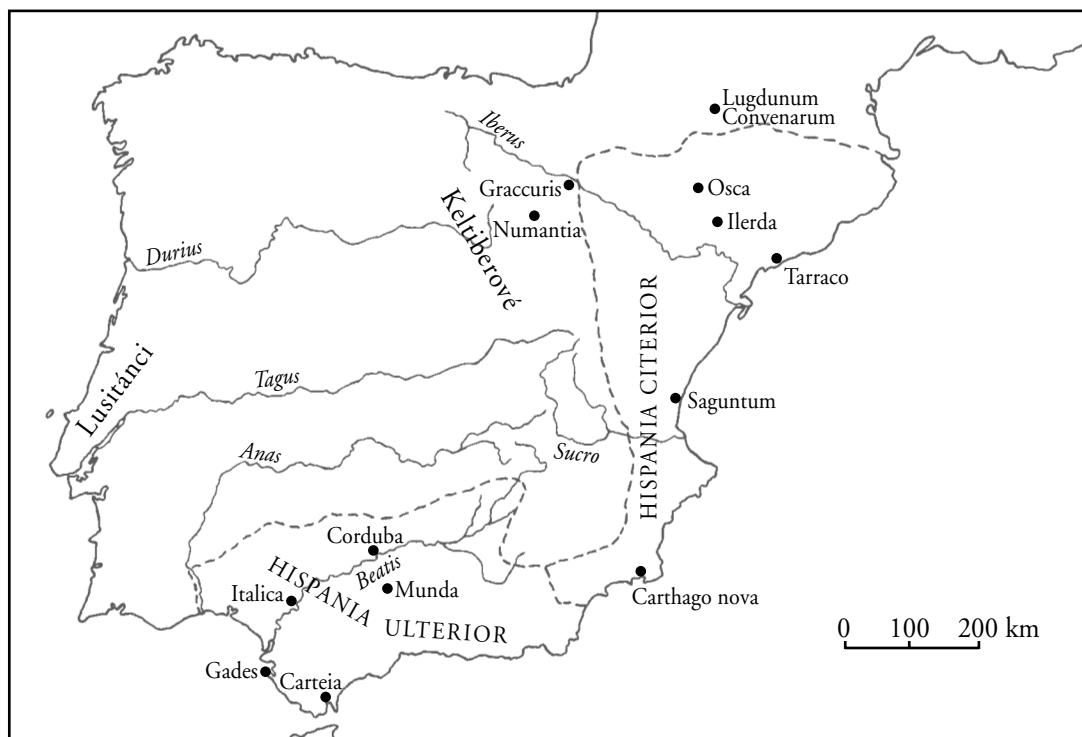
Plné nasazení římských a latinských sil v tomto prostoru si ovšem vynucovalo i ochranu z boků. Nejvýchodněji byla v roce 181 př. n. l. předsunuta kolonie Aquileia. Vytvořilo se tak obchodní středisko, jehož vliv záhy sahal až do Korutan a které se zanedlouho vyvinulo v jedno z nejvíce vzkvétajících měst Itálie. Srovnatelná základna chyběla na severozápadě, na ligurském pobřeží římská expanze zaostávala. Roku 177 př. n. l. byla založena pouze kolonie v Luně severozápadně od Pisy a teprve kolem poloviny 2. století začala Via Postumia spojoval Placentii s Janovem.

Na ligurském pobřeží se Řím spoléhal na tradiční přátelství s Massilií. To platilo i nyní, protože republika ještě dlouhý čas neměla vlastní pozemní spojení s državami v Hispánii. Rovněž na úpatí Alp se Řím zastavil. Alpy byly definitivně dobyty až roku 15 př. n. l.

Římská expanze v Hispánii

Řím převzal v Hispánii podle válečného práva starý majetek Barkasovců a zaokrouhlil jej. Tato hispánská teritoria však nesmíme přeceňovat ani z hlediska rozlohy, ani z hlediska síly římského panství. Území ovládaná Římem představovala zpočátku jen více či méně široký okrajový pruh na východě a na jihu Pyrenejského poloostrova. Na jihu měl Řím hlavní území v povodí řeky Baetis (Guadalquivir) v dnešní Andalusii. Roku 197 př. n. l. zde byla založena provincie Zadní Hispánie (*Hispania Ulterior*). Další centrum římského pobřežního pruhu leželo na severovýchodě poloostrova v dnešním Katalánsku. K tomuto severovýchodnímu centru, jehož jádrem bylo Tarraco (dnešní Tarragona), se zřízením provincie Přední Hispánie (*Hispania Citerior*) – rovněž roku 197 př. n. l. – přičlenilo pobřežní pásmo vybíhající daleko na jih až za dnešní Cartagena.

Římané už během přechodu od improvizované válečné správy k regulérní provinciální administrativě shodili masku osvoboditelů od punského jha.

Plánek 2 – Hispánie

Hispanšská města a kmeny si brzy uvědomily, že pouze vystřídaly pány a že všední den římské vlády vypadá jinak než velkorysá gesta, jimiž je Scipio získal pro Řím. Okamžitě se zvýšila těžba. Jenom v dolech Nového Kartága (Carthago Nova, Cartagena) pracovalo ve druhém století př. n. l. podle Polybiových údajů na 40 000 otroků. Denní zisk se odhadoval na 25 000 denárů. Do vlastnictví římského lidu však přešly nejen doly a velké punské statky. Od většiny osad a kmenů se začaly vymáhat pravidelné poplatky. Tlak byl natolik silný, že zanedlouho vypukla povstání a odboj proti Římu se táhl desítky let.

S Keltibery a Lusitánci se s několika přestávkami bojovalo až do roku 133 př. n. l. Římská armáda se v klasické zemi gerilové války prosazovala pro fanatický odpor bezpočtu malých horských osad i opakované hluboké vpády lusitánských oddílů do římského zázemí jen pracně a úspěchů dosahovala velice pomalu. Římské válečné umění jen málokdy tolik selhávalo jako právě zde. Nešlo jen o to, že vojska utrpěla nejednu porážku a měla značné ztráty, spíš o hanebný a ostudný způsob, jak reagovali poražení místodržitelé a vojevodci anebo senát a shromáždění lidu: masakry a zradou, věrolomností a podvody.

Netrvalo dlouho a Řím začal válku v Hispánii nenávidět. Roku 151 př. n. l. došlo ke skandálu, když branci odmítli nastoupit vojenskou službu. Není se čemu divit, vždyť boje si vyžadovaly nezvykle vysoké ztráty a přinášely vojskům maximální útrapy. Legionáři museli v hornaté hispanšské krajině snášet v létě místy až čtyřicetistupňová horka, tu trpěli nedostatkem vody, tu zase záplavami, a navíc zde vál prudký severozápadní vítr *cierzo*, jehož síla zapůsobila i na Catona. Vojska kvůli zásobovacím potížím neustále trpěla nesnesitelnou nouzí a protloukala se jen díky lovu králíků. Tak vypadal všední den, mnohem těžší však byly boje. Topomachia, válka geril, dokonale obeznamených s terénem, s sebou nesla ustavičné přepady, nástrahy a léčky, k větším bitvám skoro nedocházelo a kořist veškerá žádná.

Vrchol lusitánských úspěchů se spojuje s Viriathem, jenž v období 147 až 139 př. n. l. udával tón v jižní Hispánii. V něm povstalcům vyrostl vůdce, který rozvážně organizoval válečná tažení, uměl využívat specifiku lusitánské výzbroje a způsob lusitánského boje stejně jako podmínky místní přírody, projevil se jako mistr přepadů a předstíraných úteků a stal se tak vůbec nejvýznamnějším velitelem partyzánské války ve starověku. Římský místodržitel Quintus Servilius Caepio si s ním nakonec nevěděl jiné rady, než ho dát zavraždit. V novověkém Portugalsku, pro něj je Viriathus starověkým hrdinou, nabyt tento velký vůdce odboje podobného významu jako v Německu Arminius.

Numantia

Boje s Keltibery se nakonec soustředily na Numantii. Poblíž tohoto malého města na horním toku Duera utrpěli Římané už v roce 153 citelné ztráty a Numantia zůstala nadále středem bojů. Došlo zde ke klamným manévřům neúspěšných římských velitelů, ke kapitulaci obklíčeného římského vojska, porušení smlouvy z římské strany, k dlouholetému, bezvýslednému obléhání. Situace se změnila, teprve když byl ukončením války v Hispánii pověřen Scipio Aemilianus.

Protože však senát neschválil Scipionovi odvody nových branců ani další prostředky k financování výzbroje, byl zcela odkázán na vlastní iniciativu. Sebral plné čtyři tisíce dobrovolníků, mezi nimi *cohors amicorum*, jednotku přátel, jakousi gardu sestávající z pěti set klientů a přátel z Říma, aby měl aspoň spolehlivý štáb a spolehlivé jádro armády, neboť vojsko v Hispánii bylo naprosto zpustlé. Ve Scipionově okolí pak napříště stáli muži, jejichž jména si nelze odmyslet od dějin pozdní republiky – například Gracchus, Marius, Memmius, Iugurtha a Lucilius.

Po často obdivovaném ukázněném vojsku Scipio ještě v roce 134 př. n. l. neprodyšně obklíčil Numantii. Po obvodu asi devíti kilometrů bylo systematicky odříznuto město s přibližně deseti tisíci obyvateli a dvěma tisíci domy, a to nejen příkopy a palisádami, ale brzy i zdí, která byla tři metry vysoká a čtyři metry silná, opatřená střeleckými věžemi a strážena a hájena ze sedmi táborů. Obléhání trvalo devět měsíců a během něj bylo odraženo nemálo pokusů o výpad.

V Numantii nakonec propukl hladomor a obyvatelé propadli i kanibalismu. Město se nakonec roku 133 př. n. l. vzdalo. Scipio vybral z obyvatel padesát do triumfu, zbytek prodal do otroctví a dal Numantii srovnat se zemí. Jestliže se v některých pozdějších pramenech hovoří o tom, že poslední přeživší si sami vzali život a upálili se i se svým majetkem, aby Scipionovi nezanechali žádnou kořist, potom je přinejmenším pravdou to, že vítězové z pádu Numantie nezískali po materiální stránce zhola nic.

Numantia se však i přes svůj zánik stala symbolem keltiberského boje za svobodu. Její slávě vzdávali hold Cervantes, de la Motte Fouqué a Schlegel, její osud připomínala i německá dramata. Vědecká pocta Německa tomuto nešťastnému keltiberskému městu je spjata s životním dílem Adolfa Schultena, který na počátku 20. století započal s vykopávkami v Numantii a jejím okolí, s vykopávkami, jejichž výsledky pak v letech 1914 až 1931 vyšly ve velkém čtyřdílném díle *Numantia: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1905–1912* (Numantia. Výsledky vykopávek v letech 1905–1912).

Základním rysem osidlovací politiky v Hispánii (stejně jako později v Galii) bylo zakládat podle možnosti města v nížinách a rušit opevněná výšinná sídliště. Rovněž v Hispánii začala brzy systematická urbanizace. Scipio Starší založil už v roce 205 př. n. l. severozápadně do Sevilly a za řekou Baetis Italku, první zcela nové římské sídlo na hispánské půdě, a zřejmě v roce 178 př. n. l. vzniklo na horním toku Ebra městečko Gracchuris, první římské město, které bylo po helénistickém způsobu nazváno na počest nějaké osoby. Roku 171 př. n. l. následovalo založení Carteie (dnešní Algeciras), jež dokonce získala privilegované postavení latinské kolonie, protože měla přijímat nemanželské děti římských vojáků. Dále v roce 152 př. n. l. založil Marcellus na řece Baetis Cordubu. Kulminační bod systematické urbanizace nových provincií spadá však až do doby Caesarovy a Augustovy, kdy se kolonie zakládaly ve větším počtu. I ty vznikaly ve starých preferovaných osidlovaných oblastech, v povodí řek Baetis a Ebro a na pobřeží.

Struktura a vývoj sfér barkasovského a římského mocenského vlivu na Pyrenejském poloostrově

Vzhledem k tomu, že Pyrenejský poloostrov ovládali před římskými intervencemi Barkasovci, nabízí se zde srovnání struktury a vývoje obou sfér mocenského vlivu, jímž zvýrazníme specifičnost římské politiky. Barkasovci, rod Hamilkara Barkase, Hasdrubala a Hannibala, vycházeli z převzetí izolovaných zárodků starší kartaginské a foinické kolonizace, zejména v jižním a jihovýchodním pobřežním pásmu poloostrova. Odtud se snažili vytvořit jednotu velkoplošné teritoriální moci na způsob helénistické monarchie.

Z ovládnutí pobřežního pruhu vycházel i Řím. Avšak už od chvíle, kdy se Scipio uchýtil na severovýchodě Hispánie, stala se oblast kolem Tarragony novým a trvalým centrem římského pronikání. Brzy se pak na předmostích u Tarragony a v údolí řeky Baetis i v pracně dobyté Lusitánii rýsovaly zárodky pozdějších tří správních obvodů za principátu.

O systematické osidlování dalších území se Barkasovci nepokoušeli, rovněž římská kolonizace, jak už bylo řečeno, procházela nejvýznamnější fází až za Caesara a Augusta. Přesto měla ustavičná přítomnost silné římsko-italské armády jako předpoklad pozdější romanizace mnohem trvalejší vliv než přítomnost barkasovských žoldnéřů, kteří tato území nikdy kulturně neovlivnili.

Protože se ani Římané nezřekli rukojmích a protože poplatky určitě nebyly menší, než jaké před nimi požadovali Barkasovci, projevovala se římská

správa bezesporu mnohem tíživěji než kartaginská. Mohlo za to v neposlední řadě i ustavičné střídání římských magistrátů, jež zpravidla neumožňovalo vytvořit užší osobní vztahy. Zkušenosti Iberů a Lusitánců s římskými místodržiteli nám dávají pochopit, proč byla správa za principátu pro provincie snesitelnější než správa za římské republiky.

Pro Kartágo, Barkasovce i pro Řím byla Hispánie zpočátku jen koloniálním územím na způsob 19. století. Prostor, jehož nerostné bohatství se těžilo a jehož obchod se přejímal, prostor, který nakonec sloužil – zejména Římu – jako náborová základna iberských pomocných sborů, jež se díky kmenové roztržičnosti daly již brzy nasadit v jiných částech poloostrova. Zde však krátkozraká politika maximálního kořistění za minimálního vlastního vkladu vedla brzy ad absurdum. Když se římské mocenské prostředky vyčerpaly, museli muži jako Tiberius Gracchus a Marcellus zcela nevyhnutelně nastolit humánnější a moudřejší kurs. Kolonizační činnost římské republiky byla v Hispánii minimální. Předpoklady pro rozkvet latinské kultury za principátu vytvořila jediné urputná obrana již jednou obsazených území.

Následky římské politiky a válek nejsou v Hispánii ve druhém století př. n. l. na první pohled tak patrné jako v jiných částech Středomoří. V Hispánii Řím nerozbil rozsáhlé obchodní impérium jako v případě Kartága, rovněž se zde nepotýkal s relikty vysoce vyvinuté kultury a nakonec ji nevpravoval do sféry svého mocenského vlivu jako v Řecku, Malé Asii, Sýrii a Egyptě, nýbrž podrobil a utiskoval množství svobodných kmenů, přičemž jeho materiální zisk byl zpravidla nesmírně skrovný. Římská expanze však zde měla na Itálii stejně neblahé dopady jako na helénistickém Východě. To v Hispánii vykrvácela vojska staré státotvorné vrstvy, svobodného maloroľnictva, nikoli na Východě.

REJSTŘÍK*

* V rejstříku jsou použity následující zkratky: cos. – konsul, trib. – tribun lidu; pr. – praetor

- Abgaros z Osroéné 246
 Abydos 41
 Accius, L. 101,
 Acco 264
 Actium 352
 Adana 203
 Adcock, F. 299
 Admagetobriga 253
 Aduatuca 264
 Aduatukové 259
 Aemilia 180
aerarium Saturni 277
 Afranius (cos. 60 př. n. l.) 225, 234, 244,
 254, 278, 315
 Africa 180, 204, 279, 282, 287, 334, 347
 Agedincum 266, 267
 Ageláos 39
ager Campanus 27, 110, 233, 234
ager publicus 24, 65, 105, 110, 118, 125,
 147, 229
 Ágis 38
 agrární dějiny 24
 agrární zákony 110, 206, 225, 229, 233,
 384
 Agrippa, M. Vipsanius 328, 347n, 352, 398
 Ahala, Servilius 299
 Ahura Mazda 160
 Achaios 38
 Achajové 38, 42, 47n, 51, 54, 167
 Achillás 284n
 Aitólové 38n, 42n, 44n, 47, 49
 Akra 60
 Akvitáni 252, 260
 Albánové 215
 Alesia 268n
 Alexander Hélios 344, 346
 Alexander Veliký 35, 38, 39, 160, 164n,
 181, 215, 217, 248, 262, 291, 324
 Alexandrie 53, 58, 240, 282n, 298, 325,
 345n, 350n, 353
 Alföldi, A. 298
 Alimentus, L. Cincius 318
 Allobrogové 209, 250, 252n
 Amásia 160, 217
 Amástris 160, 164
 Amatius, C. 309
 Amazonky 215
 Ambianové 259
 Ambiorix 264
 Ambrakia 47
 Ambroni 132, 137
amicitia 97, 337
amicus populi Romani
 Amisos 253, 254, 256, 258
 Amyntás 344
 analistika 318, 319
 Ancona 171, 276
 Andriskos 53, 57
 Andronicus, Livius 101
 Annius, C. 188
 Antias, Valerius 319
 Antigonos Gonatás 37

- Antiochos Hierax 37
 Antiochos III. 38n, 44n, 46n, 91
 Antiochos IV. 49, 53, 59n, 220, 222
 Antiochos XIII. 218
 Antiochos z Kommagény 338, 343
 Antipater, L. Coelius 318
 Antipatros 285, 286
 Antipolis 250
 Antonius Creticus, M. 193, 200
 Antonius, C. 206, 232, 279
 Antonius, L. 339
 Antonius, M. (cos. 99 př. n. l.) 139, 145n,
 149, 158, 192, 320
 Antonius, M. (triumvir) 248, 274n, 278,
 287, 297, 301, 303n, 309, 314, 326n,
 337n, 350n, 356, 398
 Antullius 124
 Antyllos 353
 Aóos 42
 Apameia 46, 47, 59, 165, 292, 306, 374
 Apellikón z Teu 172
 apokalyptika 220
 Apollónia 41, 46, 279, 280, 298, 328, 335
 Appiános 112, 141, 155, 164, 175, 176,
 198, 242
 Appuleius Saturninus, L. 136, 138n,
 147n, 179, 185, 207, 230n, 361, 386
 Apulie 66, 150, 197, 208n
 Aquae Sextiae 250
 Aquila, Pontius 296
 Aquileia 29, 67, 71, 77, 242, 255, 333
Ara maxima 99
 Arausio 134, 137
 Aretás 221
 Arezzo 74
 Argos 43
 Archeláos 166n
 Archeláos z Kappadokie 344
 architektura 103, 306
 Ariarathés VI. 161
 Ariminum 29, 71, 111, 275n
 Ariobarzánés 162n, 170, 218
 Ariovistus 234, 253n
 Aristión 166n
 Aristobúlos 220n
 aristokracie *viz* vládnoucí vrstva, senát,
 optimáti
 Aristoníkios 22, 55n, 81, 109, 163, 169,
 198, 375
 Arles 136, 278, 306
 armáda *viz* vojsko
 Arménie 161, 193, 203, 213, 214n, 218,
 246, 286, 345n
 Arretium 176, 276, 331
 Arsakés 36
 Arsinoé 284n, 338
 Artabazés 245n, 345
 Artaxata 214
 Artókés 215
 Arvernové 250n, 265n, 269n
 Asandros 287
 Asculum 150n
 Asellio, L. Sempronius 154, 318, 319
 Asia 22, 58, 74, 91, 146, 154, 161, 163,
 165, 166, 170n, 194, 213, 218, 223,
 224, 225, 231, 252, 282n, 285, 286,
 316, 327, 338, 343n, 345, 353
 Asklépios 99, 166, 170
 Aspis 353
 Astin, A. E. 23
 astrologie 101, 314, 349
 Ateius 244
 Athény 41, 54, 87n, 159, 166n, 170, 172,
 202, 287, 317, 325, 341, 343, 351
 Atrebatové 259, 265, 269
 Atta, T. Quinctius 315
 Attalos 218
 Attalos I. 37, 41, 45
 Attalos III. 54
 Atticus 238, 254, 277
 Augustus 21, 33, 174, 175, 179, 240, 248,
 271, 286, 307, 314, 327, 328, 329, 356,
 357, 358 *viz též* Octavianus
 Autronius 205
 Avaricum 266
 Avignon 249
 Avully 255
 Badian, E. 23, 24, 184
 Baetis 30, 33, 189
 bakchanálie 100, 247
 Baktrie 36, 38
 Balbus 191, 232, 277, 303, 309
 Balbus, T. Ampius 309

- Baleáry 129
 Barkasovci 30, 33, 34, 250
Basilica Iulia viz Juliova bazilika
 Bassus, P. Ventidius 248, 343
 Bassus, Q. Caecilius 292
 bazilika Porcia 86
 Belgové 259n, 265, 270
 Belich (Balissos) 245, 246
 Bellovakové 259
bellum iustum 245, 351, 381
 Beloch, K. J. 24, 126, 269
 Beroia 279
 Berve, H. 191
 Bessové 192
 Bibracte 256, 267
 Bibulus, M. Calpurnius 227, 229n, 233, 236, 280, 299
biennium 84
 biografie 23
 Bithýnie 37, 47, 57, 162n, 170, 194, 203, 213, 217, 218, 286, 344
 Bituitos 250
 Biturigové 265n, 270
 Bleicken, J. 83,
 Blossius 109
 Bocchus 289
 Bójové 132, 254
 Bononia 29, 71, 333
 Boren, H. C. 121
 bosporské království 161, 223, 286
 Boulogne-sur-Mer 262
 Brigantium 226
 Británie 260, 262n, 348, 362
 Brogitaros 218
 Brundisium 27, 71, 157, 172, 197, 202, 213, 223, 237, 245, 276n, 279n, 282, 329, 330, 341n, 343, 350, 353
 Brunt, P. A. 24, 66
 Bruttium 27, 147, 197
 Brutus, D. 260, 299, 305, 327, 331n
 Brutus, L. 299
 Brutus, M. Iunius (Caesarův vrah) 282, 291, 299n, 305, 331n, 336
 Brutus, M. Iunius (otec Caesarova vraha) 187
 Burckhardt, J. 13, 20, 302, 357n
 Burdese, A. 24
 Burebista 235
 Byzantion 40, 238
 Cabo de la Nao 249
 Caecilia Metella 130, 158, 167
 Caeciliové Metellové 129
 Caepio, Q. Servilius 31, 134, 137
 Caesar Strabo, L. Iulius 151
 Caesar, C. Iulius 19, 21n, 33, 43, 77, 120, 128n, 136, 143, 148, 151n, 174n, 179, 184, 187, 191n, 197, 201, 205n, 210n, 224n, 229–310, 312, 319n, 324, 326n, 345, 348, 352, 355n, 362
 Caesarovy pocty 294–298
 Calagurris 191
 Calenus Fufius 287
 Calpurnia 301
 Calvinus, Cn. Domitius 282, 285n
 Camerinum 139
capite censi 135
 Caprarius, C. Caecilius 138
 Capua 27, 95, 172, 195, 209, 233, 274, 275, 335
 Carbo, C. Papirius 117, 134, 152
 Carnutové 263n, 265, 270
 Carthago Nova 30, 79
 Cassius Dio 240, 256, 257, 301
 Cassius, C. 163, 162635, 247, 274, 299–303, 332, 335–337
 Cassivellaunus 263
 Catamantaloedes 253
 Catilina 185, 204–212, 253, 320, 335, 389
 Cato Censorius 31, 52, 67n, 79, 85–91, 318, 320, 377n, 380n
 Cato Uticensis 210n, 212, 226, 230, 234n, 237n, 241, 243n, 261, 272, 274, 282, 284, 288–291, 299n, 309
 Catullus 309, 312, 316n
 Catulus, Q. Lutatius (cos. 102 př. n. l.) 137n, 158, 319
 Catulus, Q. Lutatius (cos. 78 př. n. l.) 187n, 204n
 Catuvellaunové 263
 Cavaillon 249
 Celtillus 252, 265
 Cenabum 265n

- censura 86, 89, 108, 183, 205, 294
 centurioni 67, 135, 171, 214, 257, 289,
 331, 333, 355
 Cervantes Saavedra, Miguel de 32
 Cethegus 208n
 Cevenny 250, 252, 265, 267
 Cicero 19, 21, 23, 67, 88, 90n, 96, 117,
 121, 175, 180, 199n, 203–212, 224n,
 230, 232n, 237–243, 247, 249, 251n,
 254, 271n, 274, 276n, 290n, 303, 308n,
 311–313, 315, 319–322, 327, 329,
 331n, 334n, 340, 348, 391, 396
 Cicero, Q. 264
 cierzno 31
 Gíngetorix 262
 Cinna 144, 157–160, 168–171,
 174–176, 185, 186, 188, 191
 císařský kult 271
civitates sine suffragio 95n
clementia 291n, 334, 337
clementia Corfiniensis 277
 Clodius 128, 224, 232, 236–241, 265,
 272
 Clusium 176
 Col Perthus 191
collegia 236, 241, 307
 Colonia Genetiva Iulia 306, 328
 Colonia Raurica 307
commercium 51, 95
 Commius 265, 269, 271
conciliabula 93
consul sine collega 272
conubium 51, 95
 Corduba 33
 Corfinium 151, 276n
 Cornelia (matka Gracchů) 108, 118, 122,
 384
 Cornelia (Pompeiova choť) 272
 Cornelií 175
 Cornelius Chrysogonus, L. 176
 Cornificius 292
 Cosa 273
 Cotta, C. Aurelius (cos. 75 př. n. l.) 149,
 194
 Cotta, L. Aurelius (cos. 119 př. n. l.) 130n
 Cotta, M. Aurelius (pr. 70 př. n. l.) 200,
 205
 Crassus, L. Licinius (cos. 131 př. n. l.)
 145, 148, 320
 Crassus, L. Licinius (cos. 95 př. n. l.) 58,
 107, 117, 251
 Crassus, M. Licinius (triumvir) 172, 176,
 197–200, 204–206, 208, 224–228,
 230–232, 240, 241–244, 245–248,
 272, 333, 391
 Crassus, P. (jeho syn) 246, 260
 Cremona 29, 71, 138, 335
 Cularo 333
cura annonae 240, 244
Curia Hostilia 272
 Curio, C. Scribonius 233, 235, 273, 279
 Curius Dentatus, Manius 85

 Dákové 235, 348
 Damašek 220
 Daniel 53, 220
 Dante Alighieri 301, 342
 Dardanos 170, 193
 Dardanové 48, 49, 192
 Deciatové 250
 Decula, M. Tullius 174
dediitici 153
 Déiotaros 218, 286
 dějiny obyvatelstva 23, 66, 77, 126
 Dekapolis 223
 Delbrück, H. 212, 269, 278
 Delfy 47, 49, 104, 129, 167, 325
 Délos 52, 74, 78, 82, 166
 Démétrias 37, 43, 45
 denár 76
 diadochové 35, 217
dictator perpetuo 174, 293
 Didius, T. 144, 152
dignitas 92, 183, 208, 228, 292, 337, 340
 Dijon 256, 268
 diktatura 173n, 181, 292–299, 326, 393
 Diodóros 55, 81, 319
 Diofanés z Mytiléné 109
 Diofantos 161
 Dionýsos 100, 165, 338, 345
 Dioskúrias 270
 Diospolis 217
 divadlo 101, 171, 244, 301, 208, 311, 313
 Diviciacus 253, 256

- Divico
dluhy
  otroctví pro dluhy 67
  umoření dluhů 159, 166, 169, 207,
  279, 287
- Dolabella, Cn. Cornelius (cos. 81 př. n. l.)
174
- Dolabella, P. Cornelius (cos. 91 př. n. l.)
279, 287, 303, 309, 326n, 332
- dominatio Cinnae* 158
- Domitius Ahenobarbus, L. 236, 242–244,
250n, 335
- Domitius Ahenobarbus, Cn. 350
- Doryláos 168
- Drappes 265, 270n
- drobné rolnictvo 65n, 111
- Droysen, J. G. 20
- Drumann, W. 23
- Drusus, M. Livius (trib. 122 př. n. l.) 123
- Drusus, M. Livius (trib. 91 př. n. l.) 143,
146–149, 155, 159, 176, 185, 231
- Dumnorix 253, 263
- Durocortorum 264
- Dyrrhachion 237, 279–282, 335
- Eburoni 264, 270
- efeský krvavý rozkaz 166
- Efesos 42, 46, 56, 58, 165n, 168n, 240,
337, 351
- Egypt 34, 35, 45, 49, 53, 59, 205, 218,
232, 240, 282–286, 289, 291, 308,
332, 338, 344, 353
- Ehrenberg, V. 298
- ekonomika 16, 64–82
- Eleusis 53, 58, 60, 172
- Emona 348
- Ennius 101, 312
- Epidauros 167
- Epikúros 317
- Eporedorix 269
- erární tribunové 200, 307
- esejci 219
- Etrurie 16, 73, 100, 109, 150, 158, 176,
186–188, 208n, 212, 275
- Eumenés II. 37, 47, 49n, 54n
- exempla* 318
- expanzivní politika 44, 62n
- Fabius Maximus, Q. (cos. 121 př. n. l.)
144, 250, 293
- Fabius Pictor, Q. 318
- fabula togata* 315
- factio paucorum* 204
- Faesuly 176, 187, 209
- Fanagoreia 223
- Fannius 124
- farizejové 219
- Farnakés 160, 221, 223, 286
- Farsálos 281–283, 288, 293, 299, 303
- Felix* 174
- Ferrero, G. 21
- Filip V. 38–45, 48n, 91
- Filippy 248, 310, 335–337, 340, 349, 363
- Filopoimén 48
- filozofie 315
- Fimbria 169–171
- Finley, M. I. 77
- Firmum 71, 151
- Flaccus, L. Valerius (cos. 86 př. n. l.) 139,
145, 159, 168n, 173
- Flaccus, M. Fulvius (cos. 125 př. n. l.) 117,
119, 125, 250
- Flaminius, T. Quinctius 42–45, 53, 61, 91
- Flaminius, C. 83, 111
- Flavius, Caesetius 297
- Flavius, L. 225n, 229
- foederati* 96
- Fókaia 56
- Fonteius, M. 252
- fora civium Romanorum* 93
- Forum Iulium 271
- Forum Sempronii 122
- fossa Mariana* 136
- Fraáta 345
- Fraátés III. 213–215
- Frank, T. 65, 73, 77, 298
- Fregelly 70, 119, 126
- Frygie 164
- Fulvia 339, 341
- Fulvius Nobilior, M. 47, 104
- Gabba, E. 24
- Gabinus, A. 200–202, 222, 236, 240,
245, 248, 349
- Gades 189, 191, 280, 309

- Galatie 142, 161, 170, 218, 286, 344
Galatové 37, 47
Galba, P. Sulpicius 41
Galba, Servius Sulpicius 259
Galilea 222
Gallia Cisalpina 29, 66, 178, 187, 197,
234, 255, 259, 262, 254, 267, 271, 299,
305, 327, 330, 331, 333
Gallia Graeca
Gallie 249
Gallus, Cornelius 353
Gallus, Fadius 291
Gellius, Aulus 343
Gelzer, M. 23, 217, 242, 248, 290
Genthios 49n
Gergovia 267
gerilová válka 31, 190
Glabrio, Acilius 46
gladiátoři 195, 197n
Glanum 249
Glauca 139n, 142, 144, 148
Goethe, J. W. von 302
Gordyéné 215
Gorgobina 266
Gracchuris 33
Gracchus, C. 21, 107n, 113, 118–123,
124–128, 135, 145, 146, 149, 176, 184,
194, 201, 227, 231, 240, 319, 320
Gracchus, Ti. (otec Gracchů) 34, 107
Gracchus, Ti. 107–118, 122, 128, 135,
145, 149, 176, 184, 185, 201, 202, 231,
240, 320
Groebe, P. 23
Gruen, E. S. 24, 241, 309
Hadrumetum 289
Haeduové 234, 250–253, 255–257, 263,
265, 267, 269–271
Hannibal 20, 24, 27, 33, 39, 42, 44n, 65n,
82, 197, 233, 250
Harmand, L. 24
Hasmónovci 60n, 218–222
Hegel, G. W. F. 23
hegemonie 17, 61
helénistické státy 35–46, 58–62
Héliopolité 55–57
Helvetiové 134, 234, 253–257, 259
Hemina, L. Cassius 318
Hérakleia 169, 217
Herder, J. G. von 63
Héródés 338, 344, 353
Heuß, A. 22, 293
Hiarbás 181
Hierápolis 246
Hirtius 287, 291, 303, 332
Hispania Citerior 30, 188, 327
Hispania Ulterior 30, 131, 225, 227, 278,
327
Hispánie 17n, 29, 30–34, 90, 109, 113,
114, 134, 137, 152, 180n, 187–191, 197,
205, 226, 244, 250, 252, 271, 274n,
277–279, 282, 285, 290–294, 306, 328
historiografie 13, 20, 81, 312, 318n, 321,
380
Holleaux, M. 42
homines novi 83, 91, 138, 142n, 146, 147,
203, 206, 309
Horatius 290, 316, 336, 353
Hortensius 199, 201, 320
humanitas 91
Hybrida, Q. Varius 149
Hyrkános 220–222, 285
Chairóneia 37, 168
Chaldejci 314
Chalkis (Euboia) 37, 42
Chalkis 168, 338
Chersonésos 161, 165
Chios 40, 50, 169, 171
Iambúlos 55
Iáson 59
Iberové 34, 189, 249
Iberové (na území dnešní Gruzie) 215
Ihne, W. 21
Ilerda 278
Ílion 170, 171, 282
Ílýrie 234, 242, 262, 348
imperator 180n
imperialismus 25, 44, 63, 356
individualizace 311n, 325
Indutiomarus 262, 264
Interamnium 176
interrex 173

- Isaurie 192
 Isis 314, 346, 351
 Italica 33
 iterace 116, 118, 174, 293
 luba 279, 282, 288n
iugerum 65
 Iugurtha 32, 92, 129, 131n, 135
 Iulia 233, 272
 Iulia Equestris 307
ius adipiscendi civitatem Romanam
     per magistratum 96
ius civile 321
ius honorarium 321
ius migrandi 95
ius suffragii ferendi 96

 Janov 29, 250
 jazyk 312, 320
 Jeruzalém 59n, 218n, 221n, 246, 286, 343
 jezdci 24, 67, 75n, 121, 124, 126, 130, 137,
     142, 145–149, 152, 155, 175, 177–179,
     181, 200, 233, 239, 277, 353, 355, 378
 Jónatán 61
 Júdás Makabejský 60n, 219
 Juliova bazilika 271, 306
 Jupiter 99, 102, 124, 182, 296n

 Kaisarion 285, 346, 353
 kalendář 308
 Kallikratés 48
 Kallimachos 311, 316
 kanály 136
 Kappadokie 37, 57, 78, 142, 161–164,
     170, 194, 218, 218, 286, 344
 Karneadés 88, 315
 Karrhy (Carrhae) 245–248, 292, 343, 349
 Kartágo 26n, 29, 31, 33n, 39, 41, 54, 81,
     89–91, 93, 108, 123n, 131, 135, 306
 Kaspické moře 36, 213, 215
 Kelti 29, 37, 97, 101, 132, 134, 137n,
     164, 195, 249, 250, 252, 257, 259,
     260n, 266–271
 Keltiberové 30–32, 107, 188–190, 192
 Kilikie 47, 139, 162, 189, 193n, 202n,
     213n, 217n, 238, 247, 286, 344, 346
 Kimbrové 132–134, 136–140, 252, 255
 Kimiata 160

 Kleomenés 38
 Kleopatra 205, 283–285, 338, 344–346,
     350–353
 Kleopatra Seléné 346
 klientela 18, 24, 83, 92, 143, 163, 180,
     191, 228, 241, 312, 329, 331, 355, 356
 klientské státy 51, 131, 136, 215, 217n,
     279, 282, 286, 336, 338, 344, 350, 398
 Knoche, U. 91
 kolektivní vedení 243
 Kolchis 161, 169, 214
 kolonát 198
 kolonie 29, 66, 69–71, 93–95, 122, 140,
     147, 306, 335
 Komána 160
 komedie 101n, 315
 Kommagéné 218
 kontribuce 26n, 43, 177, 191, 271
 Korakésion 202
 Korint 38, 43, 54, 89, 306, 308, 353
 Korkýra 352
 Kornemann, E. 55
 kořist 223, 271
 Kós 166
 Kréta 192n, 201
 Krixos 195, 197
 Krym 161, 213n, 286
 křesťanství 20, 100, 342
 kult panovníka 43
 Kumrán 219
 Kúrúpedion 35
 Kynoskefalai 42, 48
 Kypr 36, 238, 284, 344
 Kýrenaika 193, 282, 288, 353
 Kýzikos 40

 Labienus, Q. 248, 336, 340, 343
 Labienus, T. 207, 255, 264, 267, 276, 289
 Laelius, C. 90, 106n, 111
 Laenas, Pop. C. 53, 61
 Laenas, Pop. P. 117, 122
 Lampsacus 306
 latifundie 67, 307
 Latinové, latin. kolonie 17, 27, 29, 33, 67,
     70n, 74, 91, 95n, 106, 123n, 150–153,
     250
 Laurion 82

- Lauro 190
leges Liciniae Sextiae 105
leges Porciae 97
 lékařství 87
 Lenin, V. I. 81
 Lentulus, P. Cornelius 208n
 Lepidus, M. Aemilius (cos. 78 př. n. l.)
     182, 186n
 Lepidus, M. Aemilius (triumvir) 278n,
     287, 303, 307, 326n, 332–334, 341,
     347, 350
lex
   — *Appuleia agraria* 140
   — *Appuleia de coloniis* 140
   — *Appuleia de maiestate* 137
   — *Caecilia-Didia* 144, 148
   — *Claudia de nave senatorum* 75
   — *Cornelia de magistratibus* 177, 179
   — *Cornelia de maiestate* 179
   — *Cornelia de proscriptione* 175
   — *de agro Campano* 233
   — *de permutatione* 327
   — *de provinciis ordinandis* 177–179
   — *de provocatione* 122
   — *Gabinia* 201n
   — *Hirtia* 287
   — *Iulia de civitate sociis danda* 152
   — *Iulia repetundarum* 235
   — *Licina-Mucia* 145
   — *Manilia* 203n, 213
   — *Maria de suffragiis* 130
   — *Plautia Papiria* 152
   — *Poetelia* 67, 77
   — *Pompeia* 153, 217
   — *Rubria* 124
   — *satura* 140, 144, 148
   — *Sempronia agraria* 120, 140
   — *Sempronia de abactis* 122
   — *Sempronia de provinciis consularibus*
     122
   — *Sempronia frumentaria* 120n
   — *Sempronia iudiciaria* 120n
   — *Sempronia militaris* 122
   — *Terentia Cassia frumentaria* 194
   — *Titia* 333
   — *Vatinia* 234
   — *Villia annalis* 84, 177
 Ligurové 29, 249, 250
 Lingoni 256, 265–268, 271
 literatura 101–104
 Livius 27, 41, 176
 loupeže umění 104
 Luca 29, 242n, 259
 Lucceius, L. 227
 Lucilius 32, 312, 316
 Lucretius 312, 317
 Lucterius 265, 270n
 Lucullus 168–170, 194, 197, 203, 213,
     215, 218, 221, 223, 226, 231
ludi victoriae Caesaris 309, 330
ludi victoriae Sullanae 175
 Lugdunum 271, 307
 Lugdunum Convenarum 191
 Lukánie 27, 66, 150, 197, 237
 Luna 29, 71, 106
 Lusitánci 31, 34, 188
 Lutatius Daphnis 79
 luxus 68, 74, 91, 307, 324
 Lykortás 48

 Ma 314
 Macer, C. Licinius 319
Magna mater viz Velká matka
 Magnésia 46, 62, 165, 171
 Magnópolis 217
Magnus 181
 Macharés 214
 Maidové 167
maiestas 142, 179
 Makabejští 60n, 218
 Makedonie 53n, 57, 140, 167, 169, 188,
     192, 197, 232, 237, 281, 327n, 330,
     332, 336, 341
 makedonská válka
   druhá 42–44, 62
   třetí 49–51
 Malá Arménie 161, 213, 215, 218, 286,
     344
 Malá Asie 35–37, 47–49, 337 *viz též* Asia
   a jednotlivé země
 malířství 324
 Mallius 134, 137
 Mallos 203
 Mamurra 309, 312

- Manilius 262
 Manius Aquilius 136, 163–165, 223
mappa 294
 Marcelli, Claudii 272
 Marcellus 273, 309
 Marius 19, 32, 130–132, 134–145, 151,
 155–159, 172, 174, 176, 180, 181,
 183–185, 186, 188, 204, 250, 252, 257,
 375
 Marius Gratidianus 160, 204, 206
 Marsové 148, 150–152
 Marullus, Epidius 297
 Marx, K. 82, 198
 Masinissa 26
 Massilia 29, 96, 249–252, 276, 278n
 Matijáš 60
 Matius, C. 286
 megalopolis 217
 Meier, C. 24, 127, 185
 Melinnó 50
 Memmius, L. 32, 142, 236
 Meneláos 59
 Merv 247
 Metellus Celer 226, 234, 254
 Metellus Creticus 226
 Metellus Delmaticus 129
 Metellus Nepos 212
 Metellus Numidicus 139, 144, 174
 Metellus Pius 172, 174, 190n
 Metellus Scipio 272, 274, 289
 Meyer, Eduard 248, 298
 Meyer, Ernst 178
 mezikrál *viz interrex*
 Micipsa 131
 Milo 128, 239n, 272
 mince 43, 96, 147, 150n, 159n, 166, 175,
 271, 293, 295, 312n, 339, 346, 348,
 353
 Minturny 70, 82
 Misenum 193, 342n, 346
misericordia 210
 Mithra 314
 Mithradatés I. 160
 Mithradatés II. 160
 Mithradatés VI. 14, 143, 154, 155, 156,
 159, 160–172, 174, 176, 190, 203,
 213n, 221, 223, 285
 Mithradatés z Pergama 285
 Molon 38
 Mommsen, T. 21, 62n, 65, 105, 117,
 127–129, 182n, 191, 212, 291, 298, 333
 monarchie 20, 21, 23, 33, 48, 55, 58, 61,
 127, 143, 183, 198, 219, 293, 298, 302,
 319, 327, 353
 Mont Beuvray 256
 Montesquieu 61
mores maiorum 88, 89, 91, 357
 Morinové 260
 mozaiky 23, 324
 Muciové 321
 Mucius Scaevola, Q. (cos. 95 př. n. l.) 107,
 109n, 117, 321
mulí Mariani 135
 Mummius, L. 54, 89, 104
 Munda 294
municipia 95, 153n, 239
municipia civium Romanorum 95, 153
 Murcus, Staius 335
 Murena 193
 Mutilus, C. Papius 151
 Mutina 29, 66, 71, 187, 197, 331, 332, 349
 Mytiléné 104, 165, 171

 Nabatejští 213, 220n
 Nabis 43
 náboženství 99–101, 313n
 Naevius 101, 312
 Napoleon I. 269
 Napoleon III. 269
 Narbo 129, 251n, 265
 Narbonská Gallie 129, 134, 136, 234,
 250–253, 255, 265, 267n, 271, 274,
 327, 334
 Naulochos 347n
 Naupaktos 39
 Neápolis 217
necessitudines 127
 nejvyšší pontifik *viz* pontifex maximus
 Nemausus 271
 Nemetocenna 271
 neóterikové 316
 Nepos, Cornelius 118
 Nerva, P. Licinius 136
 Nerviové 259, 264

- Neumann, C. J. 21
 Nicolet, C. 24
 Niebuhr, B. G. 20, 182, 191, 302, 369
 Nietzsche, F. 302
 Nigidius Figulus 314
 Nikaia 250
 Níkéforion 40, 245
 Níkomédeia 169
 Níkomédés II. 161–163
 Níkomédés III. 136
 Níkomédés IV. 163n, 194
 Nikopolis 214, 268
 Nitiobrigové 252, 267
 nobilita viz vládnoucí vrstva, optimáti
 Nola 156, 158, 176
 Nonius 139
 Norbanus, C. 137, 171
 Noreia 134
 Noviodunum 267
 Numantia 32, 86, 90, 109n, 118, 130,
 131, 132, 190

 občanské kolonie 69–71
 obchod 74
 Octavia 272, 343n, 351
 Octavianus 19, 120, 193, 272, 302, 309,
 328–334, 336–353, 355–358, 397 viz
 též Augustus
 Octavius, Cn. (cos. 87 př. n. l.) 157n
 Octavius, M. 112–115, 122, 202
 Ofella, Q. Lucretius 179
 Oinomaos 195
 Oliva, P. 198
 Olymp 50
 Olympia 167
 Oniás 59
 Ooteghem, J. van 23
 Opimius, L.
oppida 134, 269, 271
oppida civium Romanorum 95
 Oppius 165, 277
 optimáti 127, 138, 143, 151, 179, 184,
 205, 224, 236, 241, 244, 265, 272n,
 292, 355, 385
opus caementicium 324
 Orchomenos 168
 Oródés II. 245, 247

 Oroizés 215
 Osca 189n
 Oskové 150
 Osroéné 215, 246
 otroci 16, 24, 55, 67, 68, 74, 77–82, 136,
 175, 195, 198, 311, 335, 356, 378
 ceny 78n
 domácí 80
 povstání 80n, 194–198
 trhy 78

 Pacuvius 101
 Paflagonie 57, 160–162, 164, 218
 Pakoros 247n, 292, 343
 Palestrina 324
 Palma 129
 Pansa 332
 Parma 29, 66, 71
 Parthové 36, 38, 58, 61, 163, 193, 193,
 213–215, 218, 244–248, 274, 291n,
 298, 300, 303, 327, 336, 338, 340n,
 343–347, 349
 Pas de l'Ecluse 255
pastio villatica 68
 pastvinářství 16, 65n, 68, 80
pater patriae 174, 295
 Paullus, Aemilius 50n, 88, 92, 104, 209,
 250
peculium 80
 Pedius, Q. 333
 Peiraieus 167n
 Pélusion 285, 353
 peněžní hospodářství 16n, 64, 67, 76, 378,
 402
 Pennus 119
 Pérea 222
 Pergamon 37, 39–41, 45, 47, 49n, 53–58,
 81, 109, 115n, 129, 165n, 169n, 194,
 325, 373
 pergamský oltář 58
 periodizace 16, 19, 105, 369
 Perpenna 58, 187, 190n
 Perseus 48–51, 53n, 89, 91
 Perugia 339n, 355
 Peter, C. 21
 Petra 220
 Petreius 224, 278

- Philippus, L. Marcius 148
 Philippus, Q. Marcius 50
 Philus, P. Furius 144
 Picenum 150n, 172, 179, 187, 197, 209,
 276
pietas 99, 120, 329, 331, 339, 356
 Piganiol, A. 92
 piráti 77n, 129, 139, 167, 188, 189, 190,
 192–194, 197, 200–203, 217, 223n,
 226, 238, 283, 348
 Pirustové 262
 Pisaurum 29
 Piso, C. Calpurnius (cos. 67 př. n. l.) 201
 Piso, L. Calpurnius (cos. 133 př. n. l.)
 110, 318
 Piso, L. Calpurnius (cos. 58 př. n. l.) 236
 Pistoria 212
 Pitané 169n
 Placentia 29, 71, 138
 Plancus, L. Munatius 307, 327, 333, 341
 Plautus 101–103, 315
plebs 24, 107, 113, 116, 120, 125, 126,
 127, 131, 138, 143, 225, 236, 241, 278,
 305, 378, 402
 Plinius Mladší 217
 Plinius Starší 85, 87, 147
 Plútarchos 85, 88, 90, 108–113, 121,
 141, 181, 189, 225, 242, 247, 269, 290,
 301, 305, 319, 338
 Pöhlmann, R. von 73
 Polemón 344
 Polentia 129
 Pollio, Asinius 228, 318, 327, 333, 341
 Polybios 31, 39, 51, 53, 84, 89, 318, 319
 Pompeia 224n
 Pompeiopolis 203, 217
 Pompeiovo divadlo 101, 244, 301
 Pompeius Magnus, Cn. 19, 21, 23, 101,
 143, 151, 172, 175, 179–182, 187n,
 190–192, 197–208, 211–218,
 220–244, 247n, 262, 264n, 272–283,
 286, 292n, 299, 301, 306, 324, 388n
 Pompeius Strabo, Cn. 151, 153, 158
 Pompeius, S. 327, 332, 334, 335, 337,
 341–343, 345, 346–348, 355n
 Pompeje 68, 176, 324
pontifex maximus 117, 207, 224, 232, 295,
 326, 347
 pontifikové 99, 232, 321, 328
 Pontos 37, 47, 57, 78, 160–162, 164n,
 168n, 190, 213, 215, 217n, 223, 286,
 344
 populárové 127n, 138, 143, 144, 147,
 151, 175, 177, 179, 180, 224, 231, 355
 Porcia 299
 Portugalsko 31
 Poseidónios 202, 311, 314, 319
 poselstvo řeckých filozofů 88
 poslušnost úřadů 177, 179
 Postumius, L. 97
 Potheinos 283–285
 pozemkový výbor 113, 115, 117–120,
 124n
 Praeneste 95, 97, 158, 172, 174, 176, 179,
 209
 právní věda 321n
 principát 15, 21, 33n, 75, 174, 182, 248,
 326, 356–358
 promagistráti 114, 178
 propuštěnci 24, 76, 80, 82, 85, 102, 155,
 306, 311, 316, 351, 356, 379
 proskripce 19, 175–177, 183, 185, 204,
 280, 281, 288, 308, 334n, 340
 provinciální správa 17, 20, 30, 34, 74,
 146, 165, 177–179, 191, 193, 200, 214,
 217, 236, 282, 307, 344
 prozopografie 22, 23
 Předalpská Gallie *viz* Gallia Cisalpina
 Přední Hispánie *viz* Hispania Citerior
 přechody Rýna 261, 264
 přísaha věrnosti 352
 Ptolemaios V. 40
 Ptolemaios VI. 53
 Ptolemaios VIII. 58
 Ptolemaios XII. Aulétés 232, 240, 284
 Ptolemaios XIII. 283–285
 Ptolemaios XIV. 284, 285
 Ptolemaios, Klaudios 254
 Ptolemaiovci 35, 39–42, 53, 58, 376
 publikáni 74–76, 121, 165, 231, 378
 Pulcher, Appius Claudius 107–109, 113,
 117, 174
 Puteoli 77, 182
 Pydna 21, 50–53, 62, 88, 104
 Pylaiménés 218
 pythagorejci 314

- Quadrigarius, Q. Claudius 319
quattuorviri 153
- Rabirius, C. 207
 Rafia 38
 Ranke, L. von 20, 114, 183, 192, 207,
 302, 369
 Ravenna 242n, 259, 274
 Rebilus, C. Caninius 293
 Remové 259, 264, 267, 271
 reorganizace armády 135–139
 repetundární procesy 121, 146, 177, 204,
 206, 232, 235
 rétorika 86, 88, 240, 320, 396
 revoluce 13, 15n, 21n, 82, 105, 114, 128,
 184, 369
rex 258, 297n
 Rhodos 37, 40, 47, 49, 50, 52n, 77n, 141,
 165n, 171, 19, 202, 282, 336, 373
 romanizace 29, 33, 235, 249, 271, 371
 Romulus 210, 291, 298
 Roscius, S. 175, 182
 Rosenberg, A. 81, 212
 Rostovcev, M. 61n, 353
 Rubico 77, 275
 Rufio 286
 Rufus, Minucius 124
 Rufus, P. Rutilius 146, 319
 Rufus, Q. Pompeius 154
 Rullus, P. Servilius 206
 Rupilius, P. 117
 Ruspina 289
- Řecko 37n, 41, 47–49, 54, 61, 166, 171
 řečnictví *viz* rétorika
 řemesla 73n, 80
 římské občanství 93–98
- Sabellové 151
 Sádokovci 221
 saduceové 219
 Saguntum 63, 190n
 Sallustius 91, 132, 207n, 210n, 288, 318n
 Salvidienus Rufus, Q. 328
 Samarobriva 263n
 Samařsko 222
 Samnité 85, 150–152, 172
 Samnium 66, 176, 197
- Samos 58, 121, 287, 351
 Santoni 254
 Saóna 255
 Sarápis 345
 Sardinie 107, 119, 129, 187, 202, 278,
 334, 342
 satira 101, 316
 Saufeius 147
 Scaevola, P. Mucius (cos. 133 př. n. l.) 107,
 109n, 117, 145n, 321
 Scaevola, Q. Mucius (cos. 95 př. n. l.) 321
 Scaurus, M. Aemilius (cos. 115 př. n. l.)
 139, 136, 146, 319
 Scaurus, M. Aemilius (pr. 56 př. n. l.) 223
 Scipio Aemilianus, P. Cornelius 32,
 88–91, 107n, 110, 118, 130
 Scipio Africanus, P. Cornelius 26n, 45n,
 86, 89n, 92, 108, 181
 Scipio Nasica Serapio, P. 101, 117
 Scipio, L. Cornelius 46
 Scolacium 29, 122
 Scullard, H. H. 23
 Seleukovci 36–38, 44–47, 49, 53,
 58–61, 193, 218, 220
 Sellasia 38
 Sempronia 108, 208
 senát 76, 82–84, 114, 116, 128, 139, 141n,
 144, 145n, 147n, 155, 173n, 177–179,
 186n, 204, 225, 226n, 230n, 272, 275n,
 292n, 295n, 301, 307, 331n, 350, 356
senatusconsultum ultimum 124, 187, 207,
 209
 Senonové 264n
 Sequanové 234, 253, 255, 257n, 259, 268
 Sertorius, Q. 187, 188–192, 193n, 199,
 221, 226, 252
 Servilia 299
 Servilius Isauricus, P. 203, 279
 Sestius, P. 239, 241
 Seume, J. G. 335
 Sextius Calvinus 250
 Shakespeare, W. 302, 338
 Schneider, H. 93
 Schulten, A. 32, 192
 schůzka v Luce 242n, 243, 259
 Sicílie 16, 22, 55, 66, 80–82, 110, 136,
 140, 180, 194, 197, 199, 249, 278n,
 334, 342, 346n

- Sicinius, Cn. 194
sidus Iulium 309
 Sila 197
 Silakés 247
 Silanus, D. Iunius (cos. 62 př. n. l.) 210
 Silanus, M. Iunius (cos. 109 př. n. l.) 134
 Silo, Q. Pompeidius 148, 151
silvae callesque 227
 Silvanus, M. Plautius 152
 Sinópé 160, 217, 223, 286, 306
 Sinuessa 70, 82
 Siscia 348
 Sisenna, L. Cornelius 319
 Skodra 49, 341
 Skordiskové 129, 132
 Skytové 161, 164
socii 95n
 Soféné 214
 Sókratés 163
 Sosius, C. 343, 350
 soudní dvory 116, 121, 147n, 183, 194,
 307
 Sparta 38n, 43, 45, 47, 54, 109
 Spartakus 22, 81, 194–199
 spojenci 17n, 42, 45, 47, 54, 74, 93–98,
 118n, 123n, 126, 128, 139, 143, 145,
 147, 149, 152n, 155, 184
 spojenecká válka 39, 143, 150–152, 153n,
 159, 163, 178n, 188
 stavby (veřejné) 121, 271, 306, 308, 349
 Stern, E. von 114, 126
 stoá 315
 stoletní hry 99
 Strabón 78, 160n, 319
 strany 127
 Stratoníkeia 58, 171
 Suessa 70, 188
 Suessionii 259
 Suetonius 235, 271, 282, 293, 299, 301,
 305, 309
 Sugambrové 261
 Sulla (cos. 65 př. n. l.) 205
 Sulla 19, 21, 76, 130, 132, 134, 137n,
 143n, 148, 151, 153–160, 162–164,
 167–189, 191, 193n, 197, 199–201,
 204n, 207n, 211n, 221, 224, 231, 261,
 275, 280, 288, 292n, 308, 319, 324, 356
 Sulpicius Rufus, P. 155n, 157n, 189, 231
 Suréna 246n
 světové říše 53, 220
 svitky od Mrtvého moře 219
 svoboda 43, 47, 165, 169, 298, 300, 302
 Syme, R. 21n, 105, 298, 309, 355
 Syrakusy 27, 97, 104, 335
 Sýrie 218, 223, 244n, 247, 279, 286, 292,
 327, 345, 389
 systém hodnot 84
 Štajermanová, J. M. 22, 24, 77
 Tacitus 144, 319n, 357
 Taeger, F. 298
 Tanais 77
 Tarentum 27, 97, 101, 122, 287, 343n, 350
 Tarraco 30, 33
 Tarsos 286, 336, 338
 Tasgetius 263
 Tauriskové 134
 Tencterové 260n
 Terentius 101–103, 315
 Teutomatus 267
 Teutoni 132–134, 137
 těžba 31, 51, 79, 86
 Thapsus 289n, 292
 Théby 42
 Thessaloniké 50n, 54, 237, 278n
 Thibaris 140
 Thuburnica 140
 Thyateira 170
 Tibiletti, G. 24, 106
 Tigránés 162n, 193, 203, 213–215
 Tigránokerta 193, 213
 Tigurinové 134, 137n
 Titinius 315
 Titius, S. 144
 Torquatus, Manlius 205
 Tougenové 134, 137
 Toynbee, A. J. 24, 66, 73
 Trapezús 160, 218
 Trebellius, L. 202
 Trebonius, C. 244, 299, 327
 trestní právo 177
 Treverové 257, 262–265, 267, 270
 tribue 154n, 160

- tribunát lidu 109n, 115, 157, 177, 183,
194, 199, 277
- Trinovantové 263
- triumvirát
první 227n
druhý 333n, 343, 350
- třída, třídni boj 22, 80n, 115, 355
- Tubero, Q. Aelius 319
- Tuder 152
- Tullia 315
- Ubiové 261, 347
- Uchi Maius 140
- umění 104, 322–325
- úpadek mravů 91n
- urbanizace 33, 357
- Usipetové 260n
- ústava 19, 168, 177
- Utčenko, S. L. 22, 198
- Utica 22, 198
- utopie 55, 81
- Uxellodunum 270
- váleční zajatci 77n
- Valerius Maximus 89, 310
- Varinius, P. 197
- Varius, Attius 289
- Varro, M. Terentius 67n, 80, 121, 192,
278, 308, 314, 322
- Vatia, P. Servilius 174
- Vatinius 230n, 234n, 241, 244, 287
- věda (přístup) 322
- Velká matka 99, 314
- velkostatkáři 65–68
- Velleius Paterculus 121, 123, 130
- Venetové 260
- Verbigenové 256
- Vercassivelaunus 269
- Vercelly 138n
- Vercingetorix 265–270
- Vergilius 341
- vernae* 77
- Verres 197, 199n, 204
- veřejné pozemky *viz ager publicus*
- Vesontio 257
- Vettius, L. 118, 235
- Via Aemilia* 29, 66, 332
- Via Domitia* 250
- Via Egnatia* 53, 335
- Via Flaminia* 29
- Via Postumia* 29
- Vibo 147
- vicarii* 80
- villicus* 73
- villy 16, 24, 66–68, 73, 80, 92, 311, 324,
334
- Viriathus 31
- Viridomarus 269
- Viromandové 259
- vládnoucí vrstva 23, 74, 82–85, 177n,
183, 240, 313, 356
- Vogt, J. 22
- vojenské království 234, 258
- vojenské trestní právo 97
- vojsko 18, 24, 135–139, 143, 184, 330,
353–355, 386, 397
- Volkmann, H. 353
- Volkové 134
- Volso, Cn. Manlius 47, 92
- vyhlášení svobody Řecka 43
- Wallis 259
- Washington, G. 183
- Weber, M. 24, 77
- Wiseman, T. P. 23
- Xanthos 336
- Zadní Hispánie *viz* Hispania Ulterior
- zákony *viz* lex
- zákony *viz* lex, *leges*
- Zama 26, 89
- zásobování obilím 120, 131, 137, 140,
147, 194, 236, 239, 306
- zásobování vodou 349
- Zéla 160, 213, 286
- zemědělství 65n, 105n,
- Zeugma 245n
- zkušební mincí 160
- zpuštění venkova 65
- Ženevské jezero 252, 254, 307
- Židé 59–61, 218–222, 285n, 314, 376,
390

KARL CHRIST
KRIZE A ZÁNÍK
ŘÍMSKÉ
REPUBLIKY

Z německého originálu *Krise und Untergang der römischen Republik*, vydaného nakladatelstvím WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft), Darmstadt, v roce 2008⁶, přeložil Jan Hlavička. Obálku, vazbu a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner. Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o., roku 2010 jako svou 936. publikaci. Odborná revize Břetislav Daněk. Odpovědný redaktor Filip Outrata. Vydání první. AA 27,80. Stran 424. Vytiskla tiskárna Ekon, Jihlava. Doporučená cena 498 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-029-9